

Neretvani u Velikom ratu

**Svjedočanstva o sudionicima Prvog svjetskog rata s
područja doline Neretve**

**Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću
Zagreb, 2019.**

Neretvani u Velikom ratu: Svjedočanstva o sudionicima Prvog svjetskog rata s područja doline Neretve

Ivan Volarević, Ivo Mišur, Ivan Vekić

Izdavač

Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću

Za izdavača

Božidar Lovrić

Lektura

Nikolina Anković

Dizajn naslovnice

Martina Rastočić

Tisak

ITG digitalni tisak, Zagreb

Naklada 200 primjeraka

Zagreb, studeni 2019.

**Realizirano uz potporu Dubrovačko-neretvanske županije
i Odvjetničkog ureda Volarević Zagreb.**

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001046239

ISBN 978-953-7141-31-8

Ivan Volarević Ivo Mišur Ivan Vekić

Neretvani u Velikom ratu

**Svjedočanstva o sudionicima Prvog svjetskog rata s
područja doline Neretve**

Zagreb, 2019.

SADRŽAJ

Uvod.....	6
Prvi svjetski rat.....	9
Dolina Neretve i Neretvani u Prvom svjetskom ratu.....	17
Austrijska vlast i ostavština u dolini Neretve.....	22
Infrastruktura.....	24
Gospodarstvo.....	26
Kultura i obrazovanje.....	26
Zdravstvo.....	28
Svjedočanstva o Neretvanima u Prvom svjetskom ratu.....	30
Grgo Plećaš.....	31
Mijo i Anica Kežić.....	32
Jure Volarević.....	32
Pavo i Stana Volarević.....	35
Jure Delija.....	35
Mate Brljević.....	36
Marko Šešelj.....	37
Jure i Mijo-Miško Talajić.....	41
Mate Marević.....	43
Jure Markota.....	44
Stjepan Vekić.....	45
Martin Ilić.....	46
Mate Šprlje.....	47
Ivan Mišur.....	50
Ante Volarević.....	51

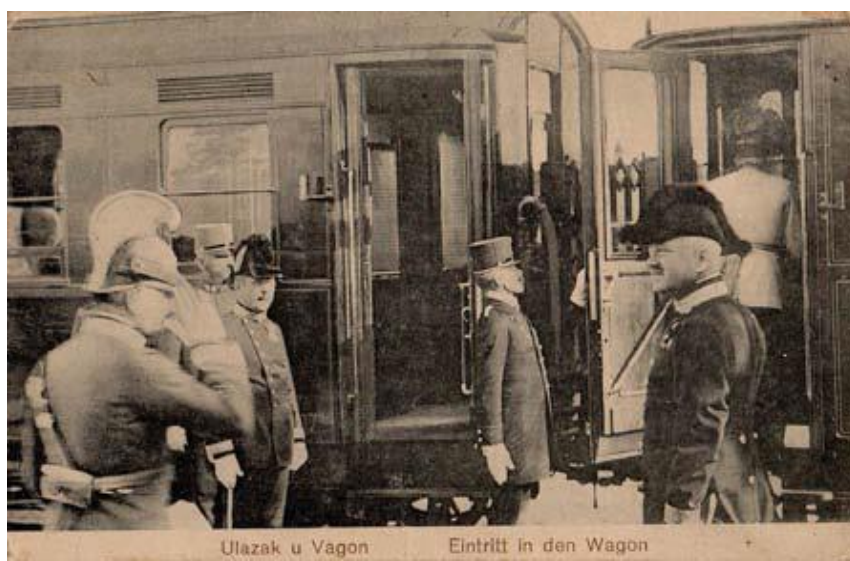
Marko Curić	55
Jozo, Nikola i Stanko Vekić	57
Nikola Glavinić	58
Nikola Gabrić	60
Filip Jakov Petrov.....	65
Prilozi	66
Zaključak.....	70
Izvori i literatura.....	71

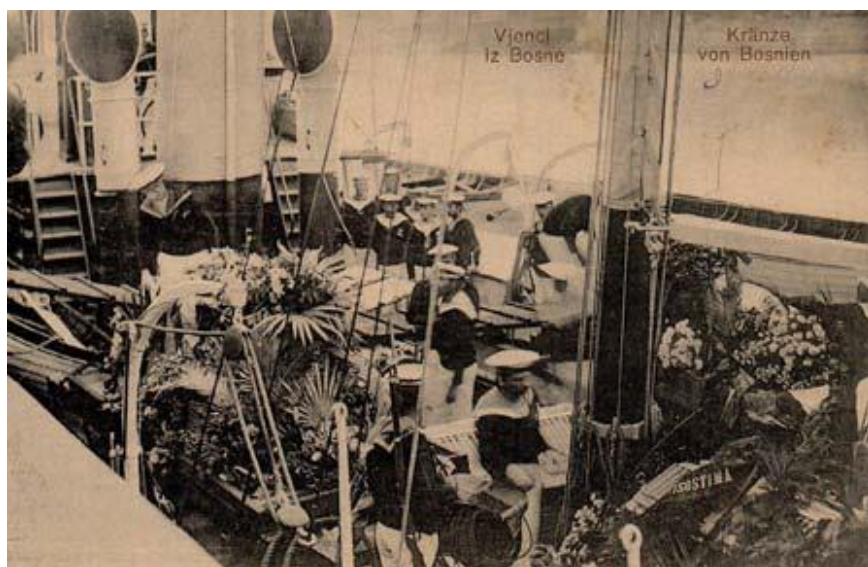
Uvod

Izložbom „Neretvani u Velikom ratu – Sto godina od završetka Prvog svjetskog rata i kraja austrijske vlasti u dolini Neretve“ željeli smo današnjim Neretvanima približiti jedno važno razdoblje prošlosti doline Neretve i događaj koji je promijenio tadašnju Europu i svijet, u kojem su sudjelovali i njihovi preci ili njime bili neizravno zahvaćeni. Predstavili smo povijesna svjedočanstva o dolini Neretve i njenim stanovnicima u Prvom svjetskom ratu, uspomene koje su se do danas sačuvale u neretvanskim obiteljima, da s jedne strane budu i opomena da se ratna stradanja ne ponove bez obzira na narodnost, državu ili religiju stradalih. Drugi dio izložbe osvrnuo se na austrijsku ostavštinu u dolini Neretve, čija je vlast dala značajan impuls za kasniji razvoj ovog područja. Izložba je uspješno otvorena 17. studenog 2018. godine u Gradskom kulturnom središtu u Metkoviću.

Najveći dio tekstova i slikovnog materijala iz ove monografije već je objavljen na izložbi, no izložbe su prolazne, otvore se i zatvore, a eksponati često završe na odlagalištu otpada ili u podrumu. Svjedočanstva prikupljena prilikom pripreme izložbe vrijedan su dio povijesti Neretve da bi pala u zaborav. Glavni cilj ove knjige je sačuvati usmenu predaju o Neretvanima u Velikom ratu za buduća pokoljenja.

Autori

Slika 1-5. Prigodne razglednice nastale povodom prolaska prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i supruge Sofije kroz Metković 1914. godine od strane metkovskog fotografa Jure Nikolca (zbirka obitelji pok. Ante Volarevića iz Pruda).

Slika 6. Razglednica koja prikazuje unošnje lijesova na brod Dalmat u metkovskoj luci 1914. godine (zbirka Marija Talajića i Zlatka Huzeka).

Prvi svjetski rat

Prvi svjetski rat bio je prvi ratni sukob koji je zahvatio cijeli svijet. Povod za rat bio je atentat na austro-ugarskog prijestolonasljednika u Sarajevu u lipnju 1914. godine. Austro-Ugarska 28. srpnja objavljuje rat Kraljevini Srbiji čime je službeno počeo dotad najveći oružani sukob u povijesti. Ratovala su dva vojno-politička saveza, sile Antante i Središnje sile. Središnje sile tvorile su isprva Austro-Ugarska i Njemačka, a poslije im se priključilo Osmansko Carstvo i Bugarska. Na strani sila Antante bili su Rusija, Francuska, Velika Britanija, Belgija, Srbija i Crna Gora. Tijekom 1915. godine priključila im se Italija koja je do Prvog svjetskog rata bila u Trojnom savezu s Njemačkom i Austro-Ugarskom.

Godine 1917. silama Antante pristupaju i dotad neutralne Sjedinjene Američke Države. Iste godine izbija revolucija u Rusiji u kojoj je zbačen car Nikola II. te se Rusija povlači iz rata. Do završetka rata od europskih zemalja samo su Nizozemska, Švicarska, Španjolska i skandinavske zemlje ostale službeno neutralne. Kako je većina europskih sila imala kolonije po cijelom svijetu, u Europi su ratovali vojnici sa svih kontinenta. Postojala su četiri bitna bojišta: Istočno (Poljska, Galicija i Karpati), Zapadno (Belgija i Francuska), Talijansko i Balkansko. Karakteristično za Zapadno bojište bio je sustav rovova i utvrđenja koja su bila odvojena tzv. ničijom zemljom. Utvrđenja su bila duga i više od 600 kilometara i bila su dobro povezana željeznicom za razliku od Istočnog bojišta.

Prvi svjetski rat bio je dotad tehnološki najnapredniji sukob. Prvi put su korištene podmornice, tenkovi i vojni zrakoplovi. Također je prvi put u povijesti ratovanja upotrijebljen bojni otrov. Postojala su manje bitna bojišta u Africi, Bliskom istoku (Kavkasko, Sinajsko, Mezopotamsko), Aziji i Pacifiku, no bitke na tim bojištima nisu imale presudan značaj za ishod rata.

Poginulo je između 10 i 20 milijuna ljudi, a više od 21 milijun ih je ranjeno. Zbog ogromnih ljudskih gubitaka, točnih podataka nema. Nakon rata Europom je vladala epidemija gripe koja je oduzela oko 20 milijuna života. Rat je službeno okončan pobjedom sila Antante i potpisivanjem mirovnog sporazuma 11. studenog 1918. godine između predstavnika Njemačke i Francuske u jednom vagonu. Prvi svjetski rat promijenio je svijet i Europu izbrisavši s karte četiri višestoljetna multinacionalna i viševjerska carstva: Austro-Ugarsko, Njemačko, Rusko i Osmansko. Mnogi mali narodi dobili su svoje države.

Veliki rat imao je neposredan utjecaj na ekonomiju i razvoj nekih ideja koje su obilježile 20. stoljeće. U nedostatku muške radne snage, koja je bila unovačena, žene diljem preuzimale su *muške poslove* što utječe na jačanje feminističke ideologije.

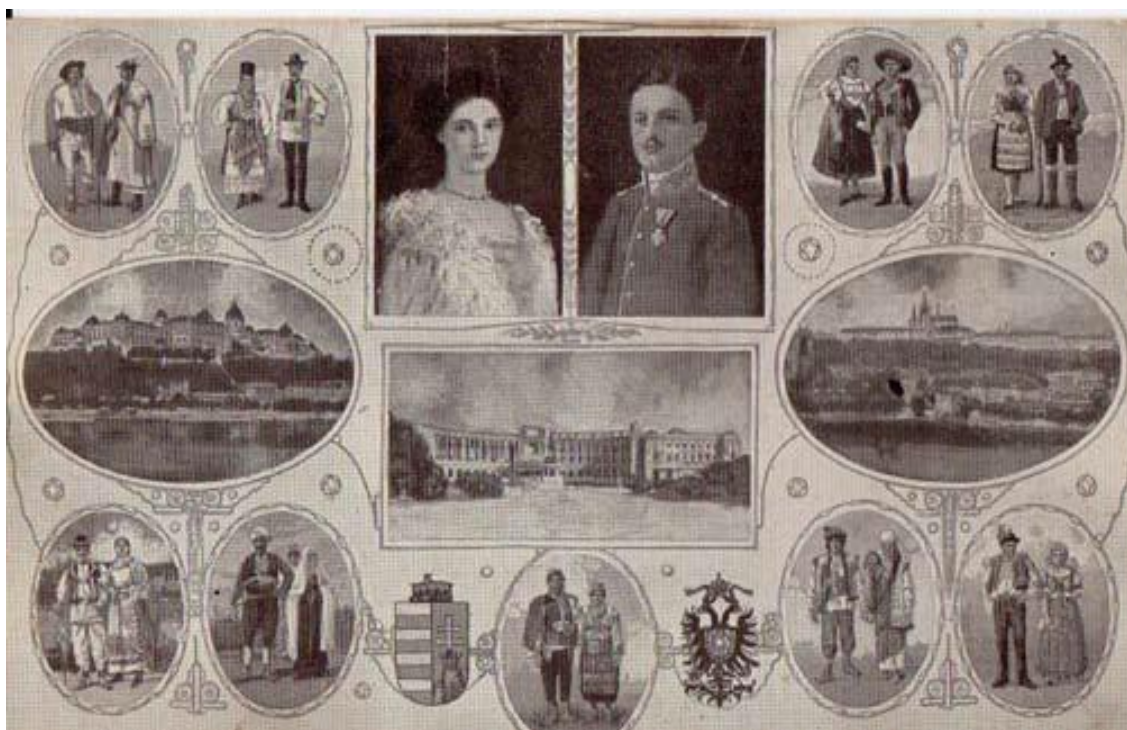
Mnogi povjesničari smatraju da je mirovni sporazum koji je potpisan u Dvorani zrcala u Versaillesu, kojim je uspostavljen novi *Versajski* svjetski poredak, bio jedan od okidača za početak novog svjetskog sukoba – Drugog svjetskog rata.

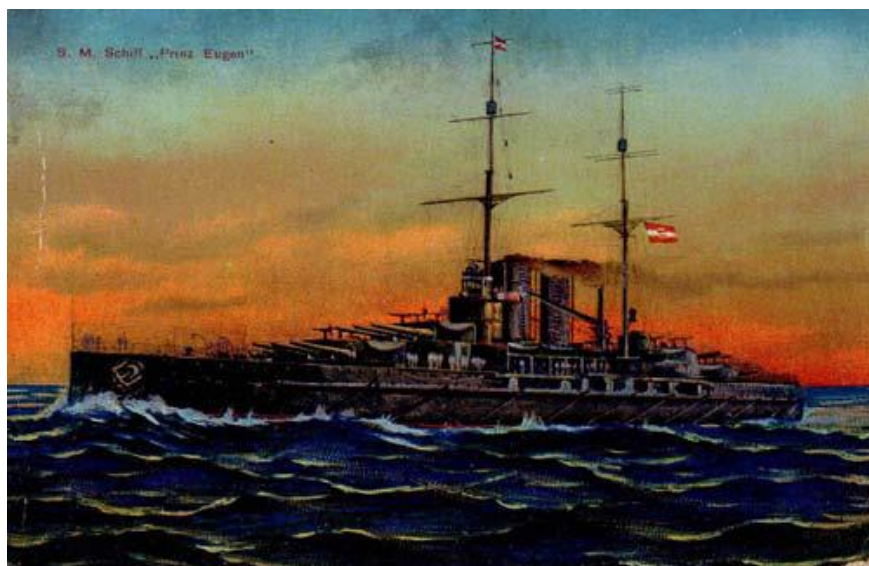
Slika 7. Viribus unitis.

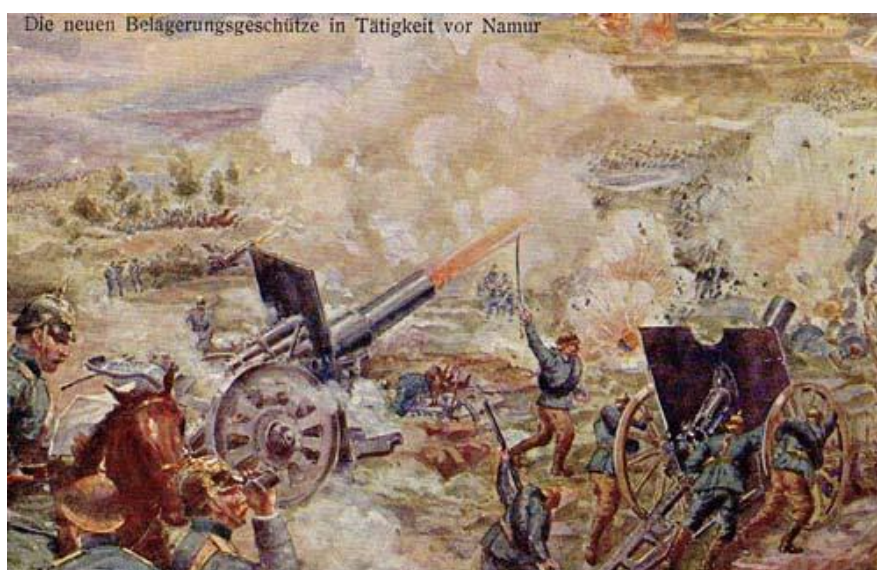

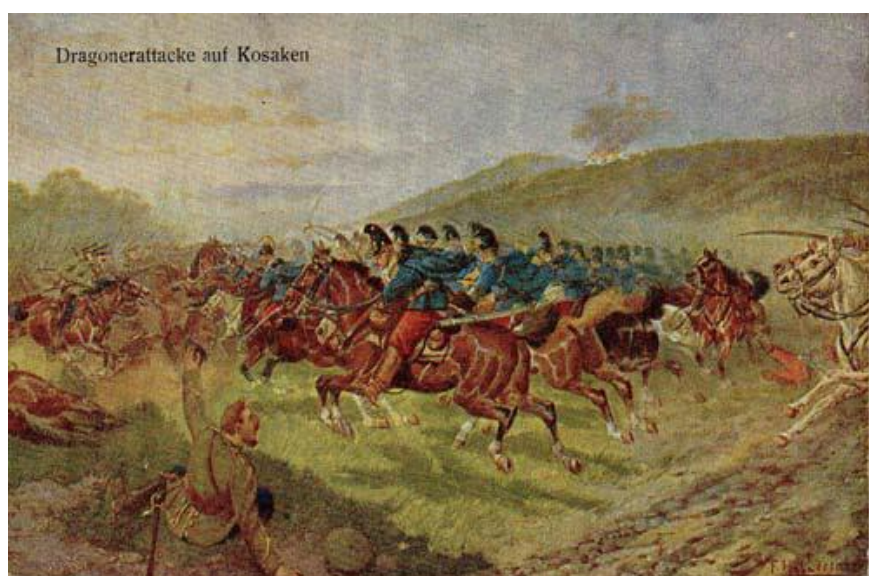
Slika 8. Središnje sile.

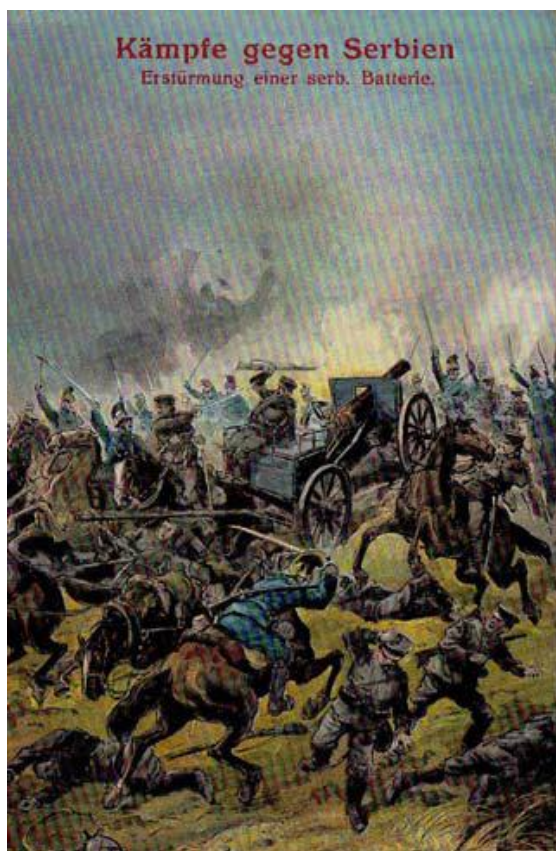

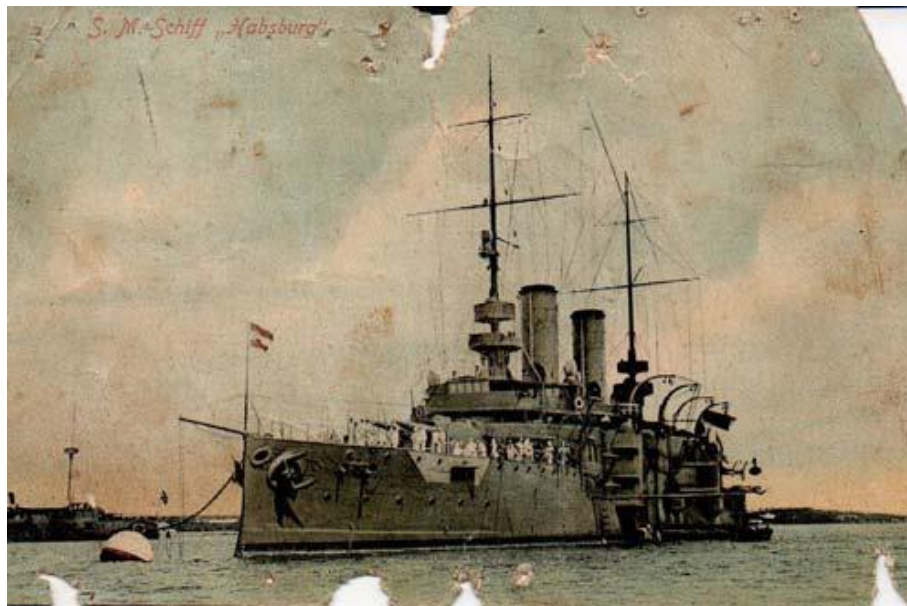
Slika 9. Vladarski par.

Slika 7-24. Razglednice s ratnom tematikom koje je u razdoblju od 1914. do 1918. godine obitelji slao Ante Volarević ili njegovi prijatelji i rodbina njemu s bojištu (zbirka obitelji pok. Ante Volarevića iz Pruda).

Dolina Neretve i Neretvani u Prvom svjetskom ratu¹

Ratna su razaranja tijekom Prvog svjetskog rata većinom zaobilazila naselja i naseljena područja pa je tako bilo i na području današnje Hrvatske odnosno doline Neretve. Ipak događaj koji je označen kao povod za početak rata - Sarajevski atentat - u kojem su 1914. godine ubijeni prijestolonasljednik Franjo Ferdinand i njegova žena Sofija, vezan je uz Metković. Naime, par je na putu do Sarajeva brodom doplovio u metkovsku Luku pa nastavio vlakom. Istim su putom supružnici odvezeni nakon atentata. Te je događaje zabilježio metkovski fotograf Jure Nikolac u prigodnom foto albumu.

Dolina Neretve, a osobito Metković, bila je tranzitna vojnička postaja prema Balkanskom bojištu. Osam austrougarskih vojnika iz raznih dijelova Carstva završila su svoje živote za tranzita kroz dolinu. Sedmorica su umrla i pokopana u Metkoviću, a jedan u Vidonjama. Dva su Austrijanca, dva Čeha, tri Hrvata i jedan Rus. Dvojica su se utopila, trojica su umrla od zaraznih bolesti (kolera, dizenterija i malarija), a trojici je uzrok smrti nepoznat. Zanimljiv uzrok smrti opisan u Matičnoj knjizi umrlih u Vidonjama smrt je Ivana Zelića iz Podluga kod Benkovca 29. srpnja 1914. godine. Ivan Zelić prolazio je s vojskom kroz Mlinište. Dok se vojska odmarala „*pošao se zabaviti s trupinom s kojom se prevrnuo i utopio*“.

U Prvom svjetskom ratu u dolini Neretve boravili su ruski ratni zarobljenici koji su radili na građevinskim poslovima. Oni su tijekom 1915. godine izgradili planinarski put na Rujnici sjevernom padinom do nekadašnje vojarne ispod vrha Ilica. Na početku staze i danas stoji tabla s natpisom *R(uski) put*. Jedan od graditelja Ruskog puta umro je tijekom zarobljeništva. Pokopan je na groblju sv. Ivana u Metkoviću 10. veljače 1916. godine. U Matičnoj je knjizi upisano (nečitko!) ime Kimur/ Klinimir.

Neretvanski mladići u dobi od 21 do 36 godine regrutirani su u tri vojne jedinice. Najviše ih je služilo u Dvadeset i drugoj c. i kr. Dalmatinskoj pješачkoj pukovniji (k.k.

¹ Tekst iz ovoga poglavlja uz manje izmjene preuzet je iz: Volarević, Ivan-Mišur, Ivo, *Neretvani u Velikom ratu – Sto godina od završetka Prvog svjetskog rata i kraja austrijske vlasti u dolini Neretve*, katalog izložbe, Ustanova za kulturu i sport Metković, Metković 2018.

Dalmatinisches Infanterie Regiment Nr.22. „Graf von Lacy“) sa sjedištem u Sinju te u Trideset i sedmoj domobranskoj pješačkoj pukovniji Gruž (k.k 37. *Landwehrinfanterieregiment Gravosa*) koja je bila u sastavu carskog i kraljevskog domobranstva na području Vojnog okruga Herceg Novi. Manji broj služio je u Ratnoj mornarici (*Kaiserliche und königliche Kriegsmarine*). Austrougarska vojna komanda većinu je vojnika iz Dalmacije slala na Sočansko bojište smatrajući da će im tamo u srazu s mrskim Talijanima borbeni moral biti na najvišoj razini. Mnogi su od njih svoje posljednje počivalište pronašli u brdima na današnjoj slovensko-talijanskoj granici.

Nepotpun popis poginulih Neretvana u Prvom svjetskom ratu napravljen je pomoću matičnih knjiga umrlih Borovaca, Dobranja, Desana, Komina, Metkovića, Rogotina, Vida i Vidonja te službenih državnih popisa gubitaka (*Verlustlisten*).

Tablica 1. Poginuli Neretvani u Prvom svjetskom ratu

Prezime i ime	Datum smrti	Mjesto smrti	Prezime i ime	Datum smrti	Mjesto smrti
Barbir Luka	9.4.1918	-	Musulin Ivan	27.12.1917	bolnica u Mostaru
Barišić Mato	2.4.1918	Sarajevo	Musulin Josip	24.2.1917	Mostar
Bebić Mijo	18.4.1918	-	Nikolac Srećko	21-31.3.1916	-
Bilan Blaž	31.7.1915	Podgora, Gorica	Ostojić Mate	21.7.1915	-
Boras Stipan	17-22.11.1915	-	Ostojić Mate	21.9.1917	-
Brnas Marian	19.1.1918	-	Ostojić Mijo	22.8.1917	Mostar
Crnčević Grgo	13.2.1918	Sigmundscherberg (Austrija)	Popić Miho		-
Crnčević Stipan	21-31.1917	-	Popović Mijo	20.7.1916	-
Čopo Martin	-	-	Previšić Cvitan	12.8.1916	Sv. Gabriel, Gorica
Čupić Tomo	14.8.1916	bolnica u Sarajevu	Provizić Cvitan	12.8.1916	-
Gabrić Nikola	6.8.1916	Oslavje, Gorica	Rončević Josip	20.4.1914	Sinj
Gainović Ante	19.10.1915	-	Rončević reč Bakmarović Josip	26.11.1914	Mostar
Glasnjanin Mate	8.3.1915	Prijedor	Rončević Stjepan	28.3.1918	-
Glavinić Josef	15.4.1918	-	Šiljeg Nikola	23.3.1915	Sinj
Gujić Josef	6.11.1917	-	Šiljeg Pavo	16.11.1915	-
Jeramaz Nikola	10.3.1916	Prizren	Talajić Ante	27.10.1914	Bosna
Jurišin Petar	19.6.1918	Italija	Veraja Ante	16.6.1916	Gorica
Kežić Stephan	1.11.1918	-	Veraja Ivan	27.6.1916	-
Kilin Ivan	26.12.1915	-	Veraja Ivan	15.11.1915	Gorica
Krstičević Petar	9.11.1917	Mostar	Veraja Ivan Luka	26.6.1916	Sv. Mauro, Gorica
Kuran Mijo	2.9.1917	-	Vidović Marko	20-21.11.1915	-
Mačuket Jovo	9.1.1916	-	Vlatković Mate	28.7.1917	-

Marević Nikola	17.4.1916	-	Vrnoga Marko	14.12.1916	Osek, Gorica
Marević Stjepan	10-20.11.1915	-	Vuica Luka	27.1.1915	Niš, Srbija
Markota Ivan	20.10.1914	-	Vukošić Imre	24.2.1918	-
Matić Božo	1-10.11.1915	Al Ponte, Gorica	Vukša Ilija	6.1.1915	Skoplje
Matić Mijo	28.4.1918	Vidonje	Vuletić Dujam	11-12.11.1915	-
Milolaža Jure	1.-31.10.1917	-	Zloić Ante	4.10.1917	-

Mjesto pogibije upisano je samo za dvadeset trojicu poginulih. Na Sočanskoj bojišnici poginula su devetorica (Ponte di Salcano, Oslavje, Podgora, Monte Calvaro, Al Ponte, Sv. Gabriel, Gorica, Sv. Mauro i Osek) dok su na Balkanskom bojištu i u raznim bolnicama umrla jedanaestorica (Niš, Prizren, Prijedor, Skoplje, Mostar, Sarajevo). Dva su vojnika umrla u Vojnom garnizonu u Sinju, a jedan u Austriji kao ratni zarobljenik (vjerojatno dezertar). Jedan je vojnik umro nakon povratka u Vidonjama.

Slika 25. Grob Ivana Veraje iz Bijelog Vira na vojničkom groblju u Solkanu u Sloveniji (foto: Ivo Mišur).

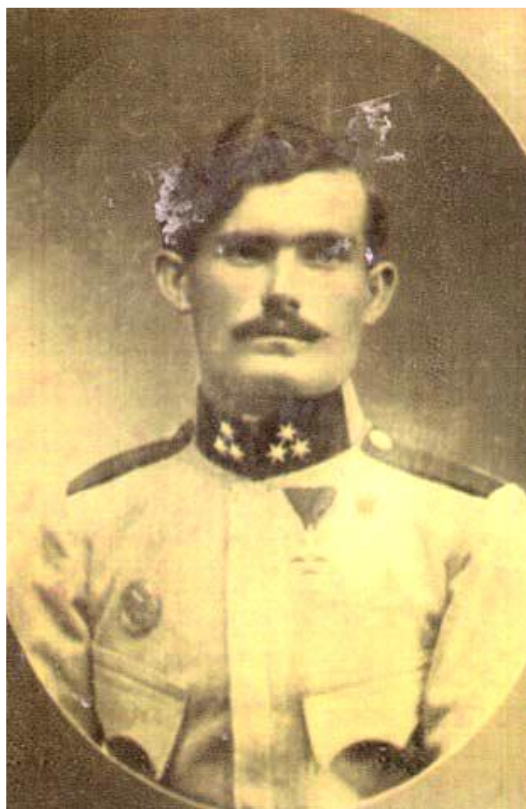
Odlazak radno najsposobnijeg dijela populacije; muškaraca u starosti od 21 do 36 godina, na bojište, otežao je ekonomsku situaciju u Neretvi. Zbog rata je vladala velika nestašica gotovo svih potrepština. U gradovima se hrana dobivala na bonove, a odjeću uopće nije bilo moguće kupiti. Neretvani su bili dužni popisivati i donirati hranu u ratne svrhe. Neprijavljena se zaliha strogo kažnjavala.

U susjednoj Hercegovini organizirano je „spašavanje djece“ koja se slala na ishranu u Slavoniju. U Dalmaciji nije bilo takvih akcija, ali je iz Sjeverne Hrvatske dolazila humanitarna pomoć. Za vrijeme rata nije bilo većih nemira osim neposredno nakon atentata kada su u Metkoviću zabilježeni prosvjedi protiv atentatora tijekom kojih su izbili i neredi. I novine su izvijestile o tom događaju.

Nakon završetka rata u vremenu nesigurnosti zbog raspada Austro-Ugarske postojao je strah od talijanske invazije i aneksije Dalmacije. Do invazije ipak nije došlo iz smjera mora već s istoka. Prve čete vojske Kraljevine Srbije došle su u Metković vlakom 13.11.1918. oko 11 sati. Dolina Neretve postala je dijelom Kraljevstva SHS koje će poslije dobiti ime Jugoslavija.

Slika 26. Vojničko groblje kraj Solkanskog mosta u Sloveniji (foto: Matija Maša Vekić).

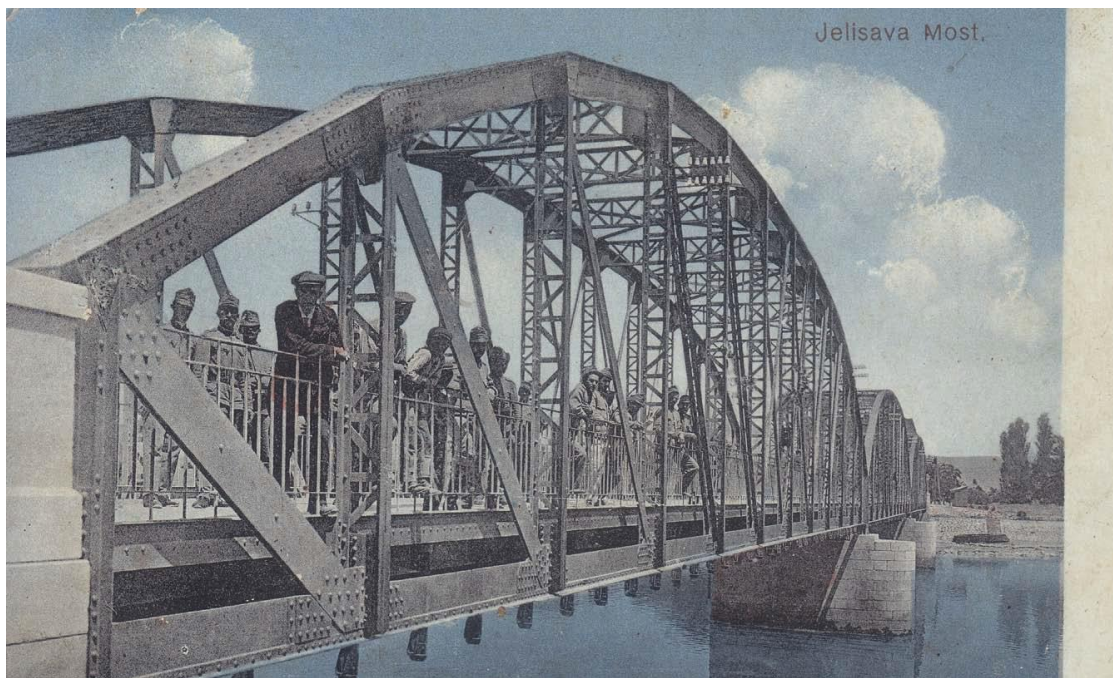
Slika 27. Fotografija Joze Markote (zbirka obitelji Božice Markota iz Rogotina).

Slika 28. Fotografija Ante Volarevića (zbirka obitelj Božice Markota iz Rogotina).

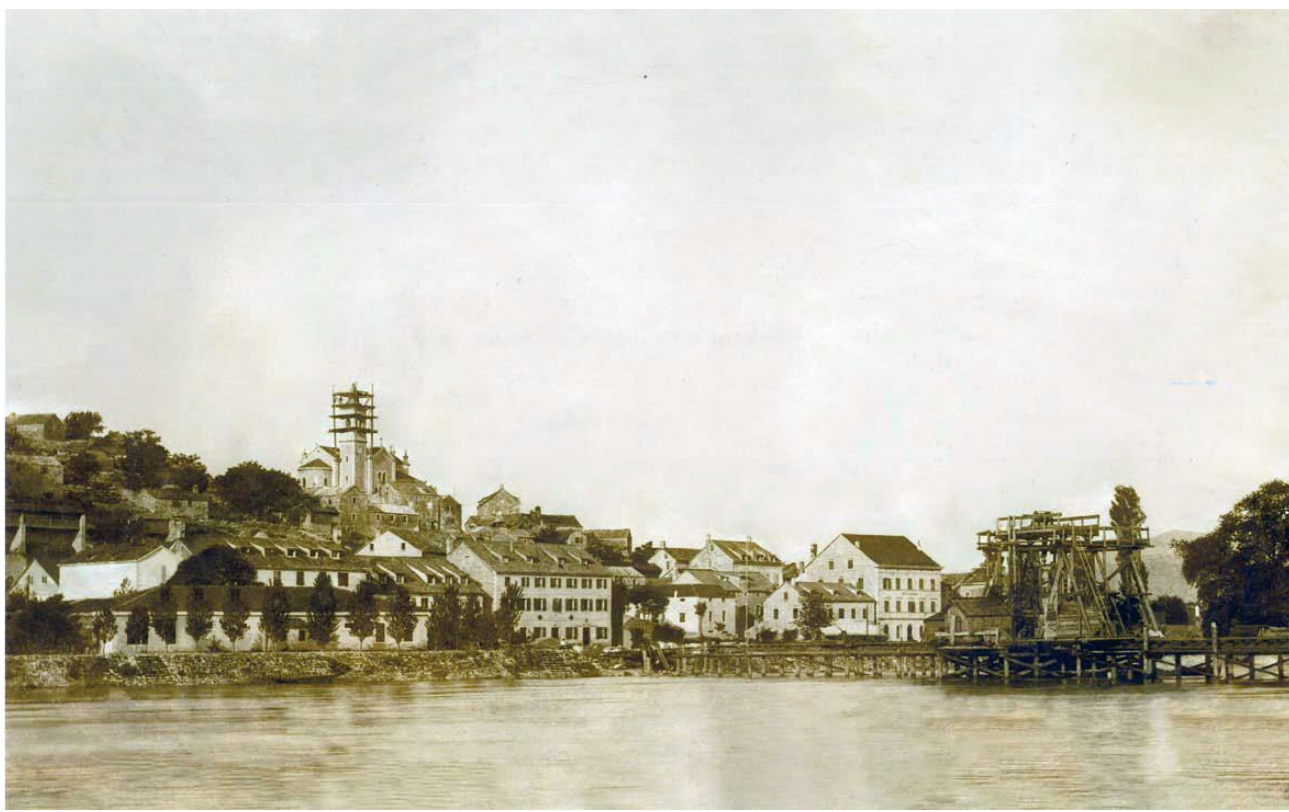
Austrijska vlast i ostavština u dolini Neretve

Iako pojedini hrvatski krajevi već od srednjeg vijeka dolaze u doticaj i pod vlast austrijske vladarske kuće Habsburg, područje doline Neretve pod njihovu vlast dolazi prvi put tek krajem 18 stoljeća. Vrijeme tzv. prve austrijske uprave u kojoj su dotadašnji mletački teritoriji došli pod vlast Austrije traje od 1797. do 1806. godine kada, zbog poraza u ratovima s Francuskom, dolina Neretve dolazi pod francusku upravu koja traje do 1813. godine. Od 1813. do 1918. godine razdoblje je u kojem je dolina Neretve izravno pod upravom Austrije odnosno Beča. U administrativnom smislu dolina Neretve dio je pokrajine Dalmacije koja je jedna od samostalnih sastavnica Austrijskog Carstva i koja je pod izravnom upravom bečkog dvora. Sjedište namjesnika i uprave bilo je u Zadru, a pokrajina se najprije dijelila na (četiri) okružja, okružja na kotare, a kotari na općine. Dolina Neretve za vrijeme prve austrijske uprave nasljeđuje raniji mletački model s namjesnicima koji upravljaju Neretvanskim kotarom, sa sjedištem u Opuzenu tijekom prve i druge uprave. Kotar se sastoji od dvije općine: Metković i Opuzen. Od sredine 19. stoljeća administrativnim i političkim središtem austrijske uprave u dolini Neretve postupno postaje Metković.

Slika 29. Kolorirana razglednica željeznog mosta (Jelisava most) u Metkoviću s mnoštvom vojske, tiskana prije 1910. godine (zbirka Marija Talajića i Zlatka Huzeka).

Austrijska vlast u dolini Neretve traje više od jednog stoljeća (s prekidima) i u tom razdoblju briga za razvoj, ali i eksploatacija doline Neretve nije ujednačena kao ni u ostatku Dalmacije. To je posebno izraženo za vrijeme prve austrijske uprave te do sredine 19. stoljeća. Bečki dvor ne pokazuje posebno zanimanje za unaprjeđenje dalmatinskih ruralnih sredina, već samo želju za učvršćivanjem vlasti na ovom do nedavno osmanskim teritoriju koji je ujedno i granica s Osmanskim Carstvom. Tek od sredine 19. stoljeća, kada su se odnosi bečkog dvora i Visoke porte stabilizirali, a pogotovo za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine (od 1878. do aneksije 1908. godine), područje doline Neretve postaje važnije austrijskoj vlasti. Kvaliteta života Neretvana ponešto se poboljšala u ruralnim, a značajnije u rijetkim urbanijim sredinama. Kraj austrijske vlasti u dolini Neretve ujedno je i kraj Austro-Ugarske Monarhije koja je prestala postojati 1918. godine.

Slika 30. Fotografija s prikazom Predolca, kuća na lijevoj obala Neretve i željeznog mosta u izgradnji u Metkoviću 1894. godine (vlasništvo Stipana Vekića).

Infrastruktura

Temeljem razvoja nekog područja i utvrđenje vlasti na njemu, dobra je prometna povezanost. Dolina Neretve zbog svoje je rijeke prostoru današnje Bosne i Hercegovine predstavljala vrata na Jadransko more pa je austrijska vlast počela ulagati u prometnu infrastrukturu. Prometna infrastruktura najvažniji je dio austrijske ostavštine u dolini Neretve, a posebno projekt regulacije korita rijeke Neretve te uređenja Luke u Metkoviću. Iako su planovi o regulaciji postojali već ranije, tek se u drugoj polovici 19. stoljeća kreće s realizacijom projekta kojim se skratilo vrijeme putovanja brodova do metkovske Luke. Izgradnjom nasipa i odvodnih kanala smanjena je opasnost od poplava. Do tada vijugavo korito rijeke koje je u dolini tvorilo brojne meandre, rukavce, jezera i kanale, pretvara se u korito s nasipima i pristaništima u većim naseljima. Realizacijom projekta koji je trajao od 1881. do 1889. godine udaljenost od mora do metkovske Luke smanjena je na 20 km, a godine 1899. metkovska Luka dobiva status pomorske luke te jedne od najvažnijih luka na istočnoj obali Jadrana.

U to vrijeme, točnije 1885. godine Metković je povezan s Mostarom uskotračnom željeznicom, a kasnije i sa Sarajevom. Istovremeno s projektom regulacije uređuje se i luka i pristanište za brodove u Opuzenu. U Metkoviću je Luka bila najprije na Unki, potom na Pojstružju da bi na kraju bila smještena u samo središte grada. Istovremeno se na lijevoj strani Neretve uređuju tzv. Velika i Mala riva za pristajanje velikih i malih putničkih brodova i lađa domaćeg stanovništva, a na desnoj se kasnije uređuju i operativni betonski dokovi sa skladištima za teretni lučki promet. Osim vodenog prometa, razvija se i kopneni pa se uz već spomenutu željeznicu i tzv. Napoleonovu cestu nastalu za vrijeme francuske uprave, mreža cesta dodatno unaprjeđuje: grade se seoski putevi, ali i prvi most preko Neretve južno od Mostara, onaj u Metkoviću. Kasnije se gradi i most u Opuzenu na Maloj Neretvi. Prije nego je godine 1895. sagrađen prvi željezni most preko rijeke Neretve u Metkoviću tzv. Jelisavin most u čast carice Elizabete, prijelaz preko rijeke bio je moguć preko splavi odnosno drvenim mostom. Opuzenski se most ne može točno datirati; sagrađen je 1885. ili 1895. godine.

Važnim dijelom austrijske ostavštine u Dalmaciji smatra se i sustav svjetionika i lanterni izgrađenih duž istočne jadranske obale. Lanterna i svjetioničareva kuća sagrađeni su

na ušću Neretve krajem 19. stoljeća. Lanterna je značajna jer je njen ugradbeni mehanizam bio iznimno tehnološki napredan za to doba. Danas je prepušten propadanju.

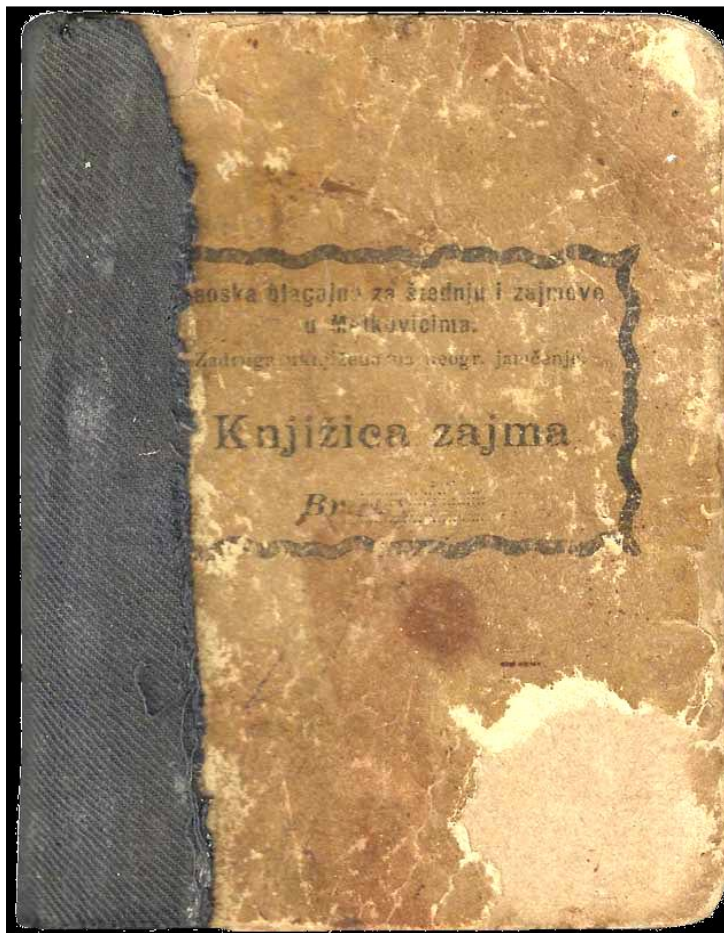
Slika 31. Fotografija zgrade željezničke stanice u Metkoviću, oko 1917. godine (zbirka Marija Talajića i Zlatka Huzeka).

Gospodarstvo

Gospodarske prilike u dolini Neretve bile su skromne. Općina Metković bila je jedna od najmanjih, ali i najsiromašnijih u cijeloj Dalmaciji. Uzrok tome bili su životni uvjeti, niska obrazovanost stanovništva, rascjepkanost obradivih površina te nebriga vlasti. Glavna gospodarska grana neretvanskog stanovništva koje je živjelo uglavnom u ruralnim sredinama, bila je vrlo primitivna poljoprivreda. Neukročena močvara s jako malo melioriranih obradivih površina, škrta zemlja na brdskom području te nedostatak vode bili su glavni problemi neretvanskih seljaka.

Tek pred kraj 19. stoljeća dolazi do napretka; proširuju se meliorirane obradive površine i uvode nove poljoprivredne kulture od kojih je najvažnija duhan. Pokušaji uvođenja kultura poput pamuka i riže nisu se pokazali uspješnima. Ipak najznačajniji poticaj za razvoj neretvanskog gospodarstva vezan je uz trgovinu, prijevoz preko metkovske luke i željeznicu. Otvara se cijeli niz trgovačkih, ugostiteljskih i raznih drugih obrta u Metkoviću i širom doline Neretve. Razvija se tzv. tranzitni turizam pa je tako jedan od prvih hotela na Jadranu otvoren baš u Metkoviću 1890. godine - hotel Austria. Otvaraju se i prve štedne zadruge u većim

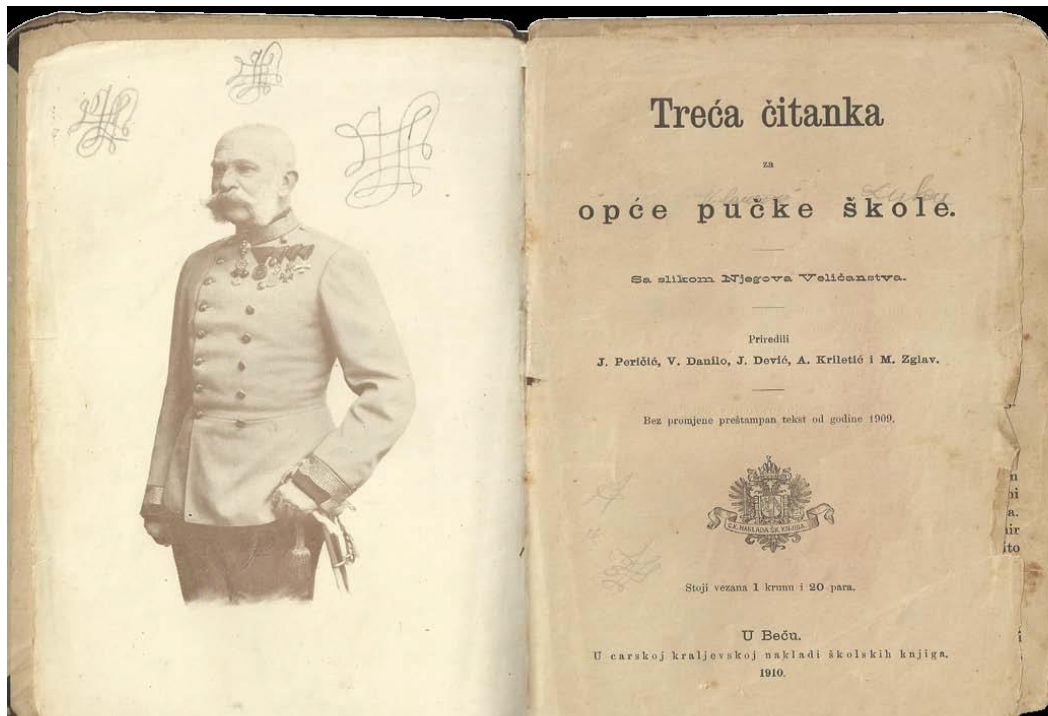
naseljima poput Metkovića i Opuzena, ali i u malim neretvanskim selima. Zajmovi tako postaju dostupni i seljacima.

Slika 32. Korice „Knjižice zajma – Seoske blagajne za štednju i zajmove u Metkovićima“, kraj 19. stoljeća (vlasništvo obitelji Luke i Joška Curića).

Kultura i obrazovanje

Vrijeme prve austrijske uprave označava i početak organiziranog školstva te opismenjavanja stanovništva u dolini Neretve. Godine 1798. u Opuzenu se otvara prva pučka škola u dolini Neretve koju su vodili franjevci. Kasnije, tijekom druge austrijske uprave, otvara se i pučka škola u Metkoviću 1845. godine koja se neprekidno razvija sve do kraja austrijske vlasti, ali ostajući na razini osnovnoga obrazovanja tj. pučkih škola.

Slika 33. Naslovnica „Treće čitanke za opće pučke škole“, tiskana nakon 1909. godine (vlasništvo obitelji pok. Ante Volarevića).

Poseban zamah obrazovanja događa se za vrijeme Narodnog preporoda u Dalmaciji i djelovanja narodnjačkog političara i svećenika don Mihovila Pavlinovića. U Metkoviću se otvara 1873. godine Neretvanska narodna čitaonica. Jačanje kulturnog života u dolini Neretve, posebno u njegovom najvećem i najznačajnijem naselju, tijekom druge polovice 19. stoljeća i početka 20. svjedoči i pokretanje kazališnog života te kinoprikazivača. Tako je već 1875. godine osnovana Kazališna sekcija Narodne čitaonice, koja, nakon izgradnje zgrade hotela Austria, svoje izvedbe uprizaruje u njoj, kao i izvedbe gostujućih kazališnih družina. Osim toga u prostorima metkovskih hotela već se od 1912. godine prikazuju i filmovi tj. prostori hotela imali su funkciju kazališne i kino dvorane. Metkovski urar Ivan Spajić, otvara Pathe Kinematographa - prvi kinematograf u Metkoviću i dolini Neretve. Jača i svijest o važnosti očuvanja kulturne baštine, posebno značajnog arheološkog lokaliteta Naroni, u današnjem Vidu što će rezultirati prvim sustavnijim proučavanjima neretvanske povijesti te arheološkim istraživanjima. Posebno je značajno ono s početka 20. stoljeća austrijskog arheologa Carla Patscha u Naroni.

Zdravstvo

Nepovoljni zdravstveni uvjeti u dolini Neretve poznati su već od kasnog srednjeg vijeka, a stanje se bitno ne mijenja sve do sredine 19. stoljeća kada austrijska vlast provodi mjere zdravstvene skrbi neretvanskog stanovništva, posebno vezane uz malariju. Tako se tijekom 19. stoljeća proučava tzv. neretvanska bolest kasnije poznata kao malarija, da bi 1902. godine u Metkoviću bilo otvoreno Javno kupalište i Antimalarična stanica u kojoj se dijelio kinin - novootkriveni i djelotvorni lijek protiv malarije. Zatim se 1905. godine u Metkoviću otvara Leprozorij, svojevrsni sanatorij za oboljele od gube koji je bio posljednji takav u Europi. Zbrinjavao je sve oboljele od gube s područja Dalmacije. Nešto ranije, za radnike koji su radili na projektu regulacije rijeke Neretve, u srednjovjekovnoj utvrdi Brštanik kod Opuzena, otvorena je bolnica jer se dogodila epidemija kolere.

Svjedočanstva o Neretvanima u Prvom svjetskom ratu²

Obiteljske predaje prenose se s koljena na koljeno. Pritom nije neuobičajeno da svaka generacija nešto oduzme iz izvorne priče, a nešto pridoda. Tako se usmena predaja kroz desetljeća mijenja sve do generacije koja je ne prenese na iduću kako bi onda potpuno pala u zaborav. U dijelu knjige koji predstoji nije riječ o svjedočanstvima samih sudionika, već o zbirci izuzetno vrijednih obiteljskih priča o pretcima koji su sudjelovali u Velikom ratu. Priče nisu iz prve već iz "druge, treće i četvrte ruke" jer su nam ih prenijeli djeca, unuci i praunuci vojnika koji su ih doživjeli. Tekstovi stoga ne sadrže nešto neotkriveno što bi moglo promijeniti udžbenike iz povijesti. Riječ je o intimnim doživljajima naših Neretvana na čije su živote nepovratno utjecala politička i ratna zbivanja na svjetskoj sceni.

² Slikovni materijal odnosno fotografije Neretvana i ostavštine iz rata te tekstualni prilozi uz manje izmjene preuzeti su iz: Volarević, Ivan-Mišur, Ivo, *Neretvani u Velikom ratu – Sto godina od završetka Prvog svjetskog rata i kraja austrijske vlasti u dolini Neretve*, katalog izložbe, Ustanova za kulturu i sport Metković, Metković 2018.

Grgo Plećaš

„Moj je otac Grgo rođen 1890. godine na Dragoviji. Godine 1910. odlazi u austrougarsku mornaricu koja je tada trajala 4 godine. Vratio se kući 1914. godine. Te godine započinje Prvi svjetski rat tako da je on odmah poslan u austrougarsku mornaricu na ratni brod koji je imao 300 mornara. Pred kraj rata u Kotoru su mornari odlučili srušiti Austro-Ugarsku Monarhiju i oni su to učinili. Kad sam pitala oca zašto su to učinili, on mi je rekao: „Oni su došli na moje meni zapovidati, a ja ih ne razumim!“. U pobuni je bilo 18 vođa od kojih je jedan bio moj otac. Potopili su brod i navodno je moj otac kapetana bacio u more. Uskoro su uhićeni i optuženi za izdaju te zatvoreni u zatvoru na jednom otoku. Tijekom suđenja koje je trajalo sedam dana davali su im samo jednu jabuku za jelo. Presuda je bila smrt stijeljanjem, što je okupilo puno naroda. Nakon što su njih 18 vođa pobune postrojili s povezom preko očiju, četvoricu su odmah strijeljali, a ostale su pitali imaju li posljednju želju. Oni su tražili da im skinu povez s očiju kako bi bacili zemlju na četvoricu već strijeljanih te su to iskoristili za bijeg nestavši u masi ljudi koji su gledali smaknuće. Ponovno su ih uhvatili i zatvorili te osudili na dvije godine zatvora uz mogućnost da ih netko otkupi. Iako je njegov otac bio imućan on to nije učinio nego Petar Ramić iz Vida koji je tada živio u Italiji i tamo stekao bogatstvo. Nakon toga se vraća kući na Dragoviju te se ženi za moju majku. Kad sam je pitala zašto se udala baš za njega, rekla je da je bio kao gorska vila kad se vratio iz mornarice. Nakon rata je često spominjan u dnevnom tisku, ali ipak nije primao nikakvu naknadu ni od austrijske ni jugoslavenske vlasti. Iz mornarice je donio mornaričku škrinju i uniforme koje do danas nisu sačuvane, osim fotografije u mornaričkom odijelu koja je nastala prije rata.“

Kazivala Tada Plećaš

Slika 34. Grgo Plećaš u odijelu austrougarske ratne mornarice, fotografija nastala oko 1910. godine (vlasništvo Tade Plećaš).

Mijo i Anica Kežić

„Mijo je rođen 1883. godine u Pozloj Gori. Nakon što je unovačen bio je pripadnik austrijske vojske, pješačkog odreda na Solunskom frontu. Godine 1918. dovoze ga na kolima s bojišta kući teško bolesnog od sušice te već u prosincu iste godine umire. Iza sebe ostavlja udovicu Anicu s četvero maloljetne djece. Poslije njegove smrti sve do kraja svoga života 1978. godine, Anica prima novčanu pomoć od austrijske države, tzv. potporu za sjećanje. Neispunjeni obrazac za prikupljanje robnih zaliha za vrijeme rata iz 1916. godine nalazio se u Aničinoj škrinji čiji je poklopac bio ukrašen slikama austrijskoga cara Franje Josipa i prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, ukradena je iz napuštene kuće, a svjedoči o teškom ekonomskom stanju za vrijeme rata.“

Kazivala djeca Mijine kćeri Kate Senta

Slika 35. Obrazac za prikupljanje robnih zaliha za vrijeme Prvog svjetskog rata, 1916. godina (vlasništvo Ivana Volarevića).

Jure Volarević

„Jure je Volarević rođen je 1889. godine u Prudu, a 1905. odlazi zajedno s nekoliko prijatelja i rođaka u SAD, trbuhom za kruhom. Uskoro se vraća kući te biva regrutiran na bojište. Nakon odlaska na bojište za njega se ne zna punih devet godina te je njegova obitelj mislila da je poginuo, a majka mu je već nosila crninu za njega. Tijekom tih godina bio je na bojištu četiri godine i pet godina u zarobljeništvu. Kasnije je pričao da je bio na Dalekom istoku i Japanu (vjerojatno kao ratni zarobljenik). Također je uvijek pričao o tome kako ga njegova obitelj i prijatelji nisu prepoznali kad se vratio kući nakon devet godina. Došao je u seosku gostionicu i častio sve koji su se našli tamo. Kasnije je nastavio sa životom kakav je imao prije rata i odlaska u Ameriku, posvećen obitelji i poljoprivredi, a umro je 1976. godine.“

Kazivali Matija i Jure Volarević

Pavo i Stana Volarević

„Sjećam se da mi je majka govorila da je njen otac Pavo Volarević iz Novih Sela poginuo u Galiciji tijekom Prvog svjetskog rata. Nakon njegove smrti, moja je baka Stana, njegova žena, primala novčanu pomoć tzv. Potporu za sjećanje, od koje mi je kupovala slatkiše, sve do svoje smrti 1955. godine.“

Kazivala Višnja Vukić

Jure Delija

„Jure Delija rodio se 1885. u Desnama. Vjenčao se s Božicom Šetkom 19. siječnja 1914. Izbijanjem rata unovačen je te na Sočanskoj fronti ranjen. Umro je 9. studenog 1915. u Vojnoj poljskoj bolnici 2/16. Pokopan je na vojnom groblju u Prvačinu kraj Nove Gorice. Njegova žena Božica, s kojom nije imao djece, nakon rata se udala za Baldu Dragovića.“

Kazivao Ivo Mišur

Mate Brljević

„Mate Brljević rođen je 1882. godine u Momićima. Odselio je u Novi Zeland 1905. godine, a vratio se prije Prvog svjetskog rata. Bio je vojnik na Solunskom frontu. Nakon završetka rata našao se u Rusiji. Ne zna se da li je bio ruski ratni zarobljenik ili se pridružio Rusima. U rodnim Momićima njegova obitelj nije znala za njegovu sudbinu i mislili su da je poginuo u ratu. Radi toga je njegov povratak iz Rusije bio šok za sve. Nekoliko godina nakon završetka rata došao je u rodne Momiće usred noći. Bio je posve neuredan i zapušten s dugom bradom te ga vlastita obitelj nije prepoznala. Nisu mu vjerovali da je on Mate Brljević. Točno im je odgovorio na neka pitanja pa su pomislili da je to duh njihova sina koji je prije nekoliko godina poginuo u ratu. Iz straha ga nisu cijelu noć pustili u kuću. Mate je tek pred jutro uspio uvjeriti ukućane da nije duh te je napokon mogao ući u svoju kuću. Ovaj događaj dogodio se prije svibnja 1920. godine kada se Mate Brljević oženio.“

Kazivao Ivo Mišur

Marko Šešelj

„Marko je rođen 1888. godine u Lađištu blizu mjesta Podgradina, od oca Ivana i majke Lucije rođene Vištica. Kada je navršio 20 godina, 1908. godine, pozvan je na služenje vojnog roka u austrougarsku mornaricu, koji je tada trajao 4 godine. Služenje vojnog roka završava 1912. godine. Dvije godine poslije - 1914. početkom Prvog svjetskog rata, mobiliziran je pa je do kraja rata 1918. godine, služio u Boki Kotorskoj dočekavši tamo i kraj Monarhije. Tadašnja je praksa bila da svi koji su služili austrougarsku mornaricu sa sobom donose kući škrinju, mornaričko odijelo, kape i gajtane, što je i Marko napravio. Njegovo su mornaričko odijelo počeli koristiti opuzenski Čuvari Kristova groba te je ono postala odora opuzenskih i slivanjskih Čuvara Isusova groba što je tradicija do danas. I današnje su odore izrađene prema mornaričkoj uniformi Marka Šešelja.“

Kazivali Ivan Šešelj i Ante Šešelj

Slika 36. Odijelo Čuvara Kristova groba Župe Opuzen izrađeno prema uniformama Marka Šešelja, kraj 20. stoljeća (vlasništvo Čuvara Kristova groba Župe Opuzen).

Jure i Mijo-Miško Talajić

„Jure Talajić rođen je na Novim Selima u zaseoku Trševina 12. ožujka 1889. godine od majke Jurke rođ. Rastočić i oca Martina. Preminuo je na Novim Selima 11. lipnja 1964. godine. Roditelji su uz Juru imali još petero djece, Matu rođ. 27.10.1877., Petra - u veljači 1881., Ivana - 16. travnja 1891., Maru (Matija), rođ. 1895., i Mihua (Miju-Miška) rođ. 23.9.1898. godine.

Redovan vojni rok počeo je služiti 1911. godine tako da je početak Prvog svjetskog rata dočekao kao redovan vojnik na samom završetku vojnog roka. To je vjerojatno jedan od razloga što je, prema obiteljskoj predaji, postao posilni (ađutant) jednom od svojih zapovjednika u 2. regimentu (pukovniji) u Banja Luci. Početkom rata ima više od 25 godina pa se može reći da je bio i iskusan za razliku od onih vojnika koji su tek regrutirani sa 18, 19 ili 20 godina.

Sudjelovao je i u prvom pohodu na Srbiju 1914. godine kao i u drugom 1915. godine. U drugom pohodu, idući za srpskom vojskom došao je i do Albanije, a u jednoj od bitaka neprijatelj je ubio njegova konja. Na njegovoj slici iz lipnja 1916. nastaloj u fotografskom ateljeu u Banja Luci vidimo uniformu koja je potpuno drugačija od uobičajne domobranske uniforme austrougarske vojske. Radi se o uniformi austrougarskih konjanika, naime većina je pješćakih regimenti (pukovnija) imala po jednu konjičku satniju.

Od predmeta koje je Jure donio kući na povratku iz rata sačuvani su: njegova britva, jedna cijela mamuza te jedna polovica druge. Također je sačuvana i njegova vojnička bajuneta. Nažalost konjička sablja je prema predaji isječena u tri komada i od nje su napravljeni noževi za vrijeme Drugog svjetskog rata. Posebno je interesantan venecijanski solad sa natpisom *Dalmatia et Alban* kojega je Jure pronašao kopajući vojnički rov negdje u Albaniji te ga kao posebnu uspomenu iz rata donio kući i sačuvao do svoje smrti kao uspomenu.

Njegov mlađi brat Mijo-Miško Talajić 1917. godine krenuo je na ratište, no nije poznato gdje niti kakva mu je daljnja sudbina. Iz rata se nije vratio kući.“

Kazivao Mario Talajić

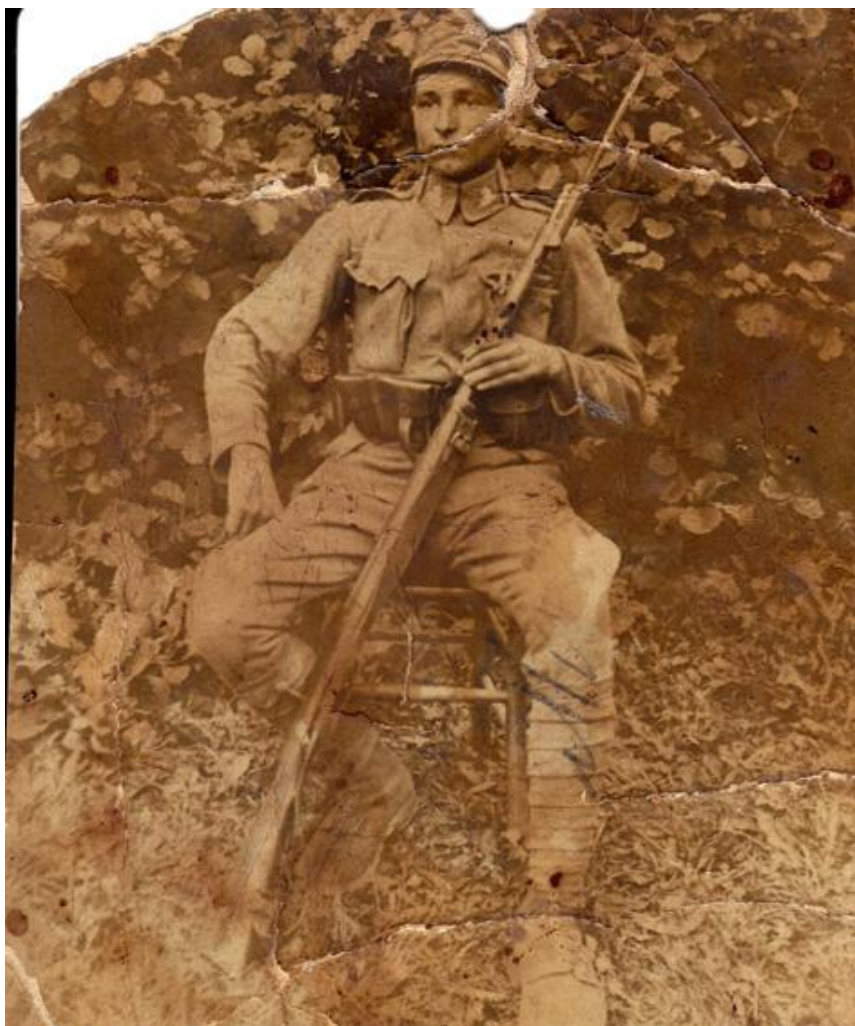

Slika 37. Fotografija Jure Talajića u konjaničkoj uniformi, nastala 1916. godine (vlasništvo obitelji Martina i Marija Talajića).

Slika 38-40. Britva, mamuza i mletački solad koje je Jure Talajić donio s bojišta (vlasništvo obitelji Martina i Marija Talajića).

Slika 41. Fotografija Mije-Miška Talajića u uniformi, nastala 1917. godine (vlasništvo obitelji Martina i Marija Talajića).

Mate Marević

„Mate Marević rođen je na Dragoviji, a 1910. godine odlazi na redovno služenje vojnog roka u austrougarsku ratnu mornaricu. Nakon četiri godine se vraća kući, a iste godine počinje i rat te je odmah regrutiran i poslan u mornaricu. Tijekom rata bio je na ratnom brodu Tegetthoff, a nakon rata je još tri godine bio u zarobljeništvu. Kako ga nije bilo sedam godina, njegova je obitelj mislila da je poginuo. Ipak vraća se kući na Dragoviju i svom starom načinu života“.

Kazivala Mara Marević

Slika 42. Fotografija Mate Marevića iz austrougarske ratne mornarice, nastala 1910. godine (vlasništvo obitelji Marević).

Jure Markota

„Djed mi, Jure Markota, službovao u austrougarskoj vojsci oko 1900. godine. Vojni rok trajao je tada tri, a mornarica četiri godine. Odlikovan je za zasluge ordenom Križa na kojem je pisalo 1912.-1913., a u Prvom svjetskom ratu borio se od 1914.-1918. godine. Bio je časnik, na ramenima je nosio epolette sa činom: šesterokrake zvjezdice, ali ne znam koliko ih je bilo i koji je to čin bio. Nosio je uza se kartu cijele tadašnje države sa crno-žutom zastavom. Od svoga djeda sam do danas sačuvao kožnu torbicu za streljivo.

Bilo je dosta ljudi iz župe Vid na bojištima, kao vojnici Austro-Ugarske, ali ne znam koliko ih je poginulo. Na bojištu je bio i moj did Jure, brat mu Ilija, rođaci Mijo, Stipan i Ante zvani Antić, a Jure Brnas bio je u mornarici. Kad su išli u rat Stipan Markota i Stipan Ilić-Peke pivali su:

*Crna Goro lako mi je za te,
dva Stipana spremaju se na te,
tafun tafun tika taka!“*

”

Kazivao Žarko Markota

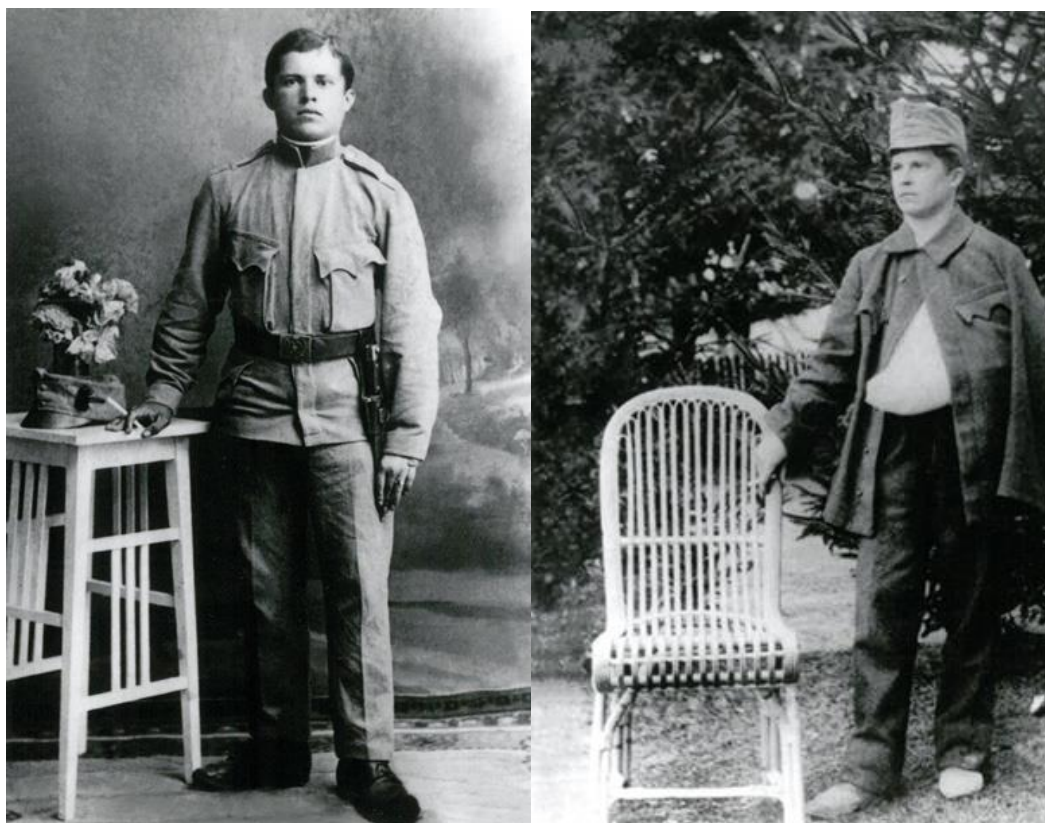

Slika 43. Kožna torbica za streljivo koju je koristio i iz rata donio Jure Markota, nastala između 1914. i 1918. godine (vlasništvo Žarka Markote).

Stjepan Vekić

„Stjepan (Stipe) Vekić iz Metkovića, zvani Pića, rođen je 12. siječnja 1896. godine. Vojnu službu u austrijskoj vojsci vršio je od 1914. do jeseni 1917. godine. Ranjen je u lijevu ruku i lijevu nogu tijekom bitke na rijeci Piave. Potom je liječen u dvorcu Erdödy u Novome Marofu. Grofica Luisa Erdödy poznata po skladateljskoj djelatnosti, bavila se i humanitarnim radom. Prema obiteljskoj predaji posluga je brinula o ranjenicima, ali i grofica osobno. Sjedila je na čelu stola brineći da ranjeni vojnici dovrše jelo i popiju lijekove. Ponekad bi im dijelila cigarete. Stjepan Vekić ostao je lakši invalid te je do smrti primao mirovinu. Preminuo je 13. studenoga 1995. godine“.

Kazivala Nada Marušić

Slika 44-45. Fotografije Stjepana Vekića u uniformi, nastala između 1914. i 1917. godine, i u ratnoj bolnici u Novom Marofu, nastala nakon 1917. godine (vlasništvo Nade Marušić).

Martin Ilić

„Moja majka mi je pričala o svom ocu Martinu Iliću iz Vida koji je odslužio redovni vojni rok u austrougarskoj mornarici te nakon toga u mornarici i tijekom Prvog svjetskog rata. O tome svjedoči i fotografija moga djeda u uniformi austrougarske mornarice, koja je jedina uspomena moje majke na njenog oca, jer je poginuo nedugo nakon njenog rođenja. Iako je bio mornar, nesretnim slučajem je poginuo na Neretvi 1923. godine pri prevrtanju lađe dok je prevozio građevinski materijal u Vid.“

Kazivala Vinka Mihatović

Slika 46. Fotografija Martina Ilića u mornaričkoj uniformi, vjerojatno nastala između 1910. i 1914. godine (vlasništvo obitelji Taslak).

Mate Šprlje

„Tijekom Prvog svjetskog rata Mate Šprlje zv. "Matulj", rođen 1877. godine u Matijevićima, borio se na strani austrougarske vojske oko rijeke Soče na takozvanoj "Soškoj fronti". Svoje je dogodovštine pričao svojim ukućanima, a jedna od sačuvanih priča dogodila se u jednom talijanskom selu.

Tijekom raznih krvavih ratnih operacija, u kojima bi dolazilo do zauzimanja pojedinih područja i sela naseljenih Talijanima, jedne prilike je Mate Šprlje zajedno s nekim suborcima došao na seosko imanje talijanskog seljaka. Na tom je imanju bila i jedna krava. Kako je usljed teškog brdsko-planinskog područja logistika zaraćenih strana bila otežana, vojnici su bili gladni, pa je jedan od suboraca odlučio da će ubiti kravu talijanskog seljaka kako bi se najeli. Vidjevši to, Mate Šprlje je zaustavio svog suborca koji je naumio ubiti kravu i silom ga spriječio u tome. Seljak, čija je to krava bila, kleknuo je pred njega briznuvši u plač govoreći Mati Šprlji "Padre mio!, Padre mio!" (u prijevodu "Oče moj!") i još nešto na talijanskom, što su Mati Šprlji preveli, da mu taj Talijan govori kako mu je ta krava bila majka jer su se jedino od nje još prehranjivali i da bi umrli od gladi da je krava ubijena.

Matu Šprlju je ta situacija s uplakanim i očajnim Talijanom duboko dirnula te je do kraja rata, a i kasnije u Drugom svjetskom ratu, uvijek napominjao da u ratu treba ostati čovjek i nikom ne nanositi zlo. Mate Šprlje je umro 1953. godine u Matijevićima.“

Kazivao Ante Šprlje

Slika 47. Topovska čahura koju je Mate Šprlje donio s bojišta, nastala vjerojatno između 1914. i 1918. godine (vlasništvo obitelji Šprlje).

Slika 48. Fotografija Mate Šprlje u uniformi, nastala između 1914. i 1918. godine (vlasništvo obitelji Šprlje).

Ivan Mišur

„Ivan Mišur, rođen u Zadru, unovačen je u ratnu mornaricu 1902. godine te je odslužio tri godine kako je bilo propisano. Nakon vojnog roka doselio se u Metković kao poštar gdje se zaposlio i oženio 1910. godine. U jesen 1914. godine, u trideset drugoj godini života, ponovno je unovačen. U uniformi ratne mornarice fotografiran je 4. listopada 1914. prilikom krštenja kćeri Dolores.“

Kazivao Ivo Mišur

Slika 49. Fotografija Ivana Mišura (u pozadini) u mornaričkom odijelu nastala prilikom krštenja kćeri Dolores (vlasništvo Lajle Mišur-Volarević).

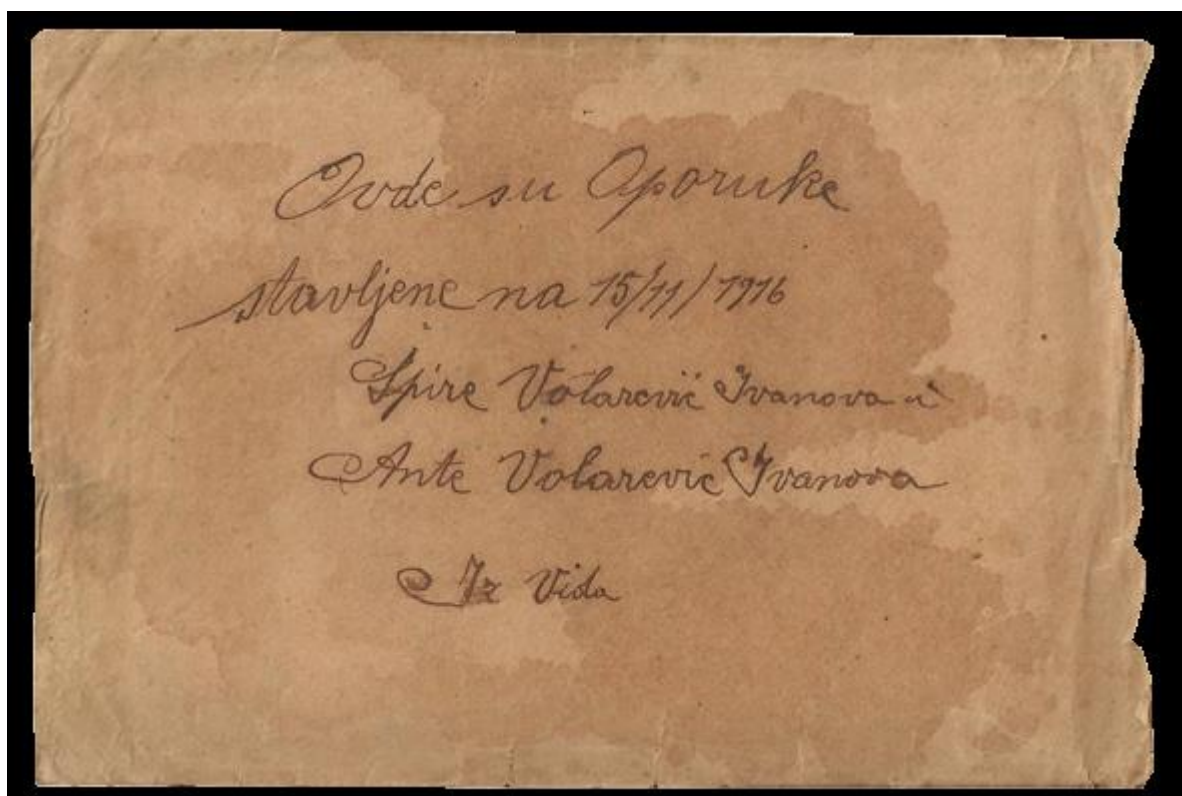
*Slika 50. Fotografija Ivana Mišura u mornaričkom odijelu, nastala do 1914. (vlasništvo
Željana Mišura)*

Ante Volarević

„Moj je djed Ante Volarević rođen 1892. godine u Prudu, a živio je kao težak i bavio se poljoprivredom. Otac mu je bio glavar obitelji koja je tada brojila 40 članova jer su živjeli u obiteljskoj zadruzi. Kako je 1914. godine ostao bez oca, a kao najstariji sin trebao postati glavarem obitelji, on početkom rata pokušava izbjeći novačenje i odlazak na bojište, najprije kako bi radio na poljima riže koja su se tada nalazila u polju kod Vida u Lukama, a u tome mu je pomogao tadašnji vidonjski župnik don Jozo Damić. Kad mu to više nije pomagalo da izbjegne odlazak na bojište, pokušao se izvući na slab vid te je pričao kako je pri testiranju vida morao dobro glumiti da ne vidi ništa, a kako nije bilo nikakvih aparata koji su mogli provjeriti vid pacijenta, testiranje se vršilo tako da bi mu se mahalo ispred očiju, pa ako pacijent pogleda, onda znači da zapravo nije slijep i poslali bi ga na bojište.

Nakon toga kada je vidio da ne može izbjeći novačenje, odlučio je otići u radni odjel, tzv. Arbeite abteilung. Poslan je na rad u Crnu Goru, u Boku Kotorsku 1916. godine o čemu svjedoči i oporuka koju je sastavio prije odlaska. U pomoćnoj kompaniji radi na uređenju puteva i na gradilištima u Njegušima i Krstacu u zaleđu Kotora. Za vrijeme pobune austrougarskih mornara bio je u Zelenici, ali nije sudjelovao u pobuni jer se sakrio dok to prođe. Tamo mu je pomagao jedan Crnogorac da ga ne pošalju na bojište. Tijekom boravka u Crnoj Gori moj je djed pomagao obitelji jednog Crnogorca koji je također izbjegavao odlazak na bojište. On mu je u znak zahvalnosti dao aluminijski prsten. Nakon povratka kući donio je puno uspomena koje i danas čuvam, kao što su: Pravila za dobrog vojnika, ratne molitvenike, a sačuvali smo i veliki broj razglednica s ratnom tematikom koje je on slao kući ili je dobivao od prijatelja koji su bili na bojištu.“

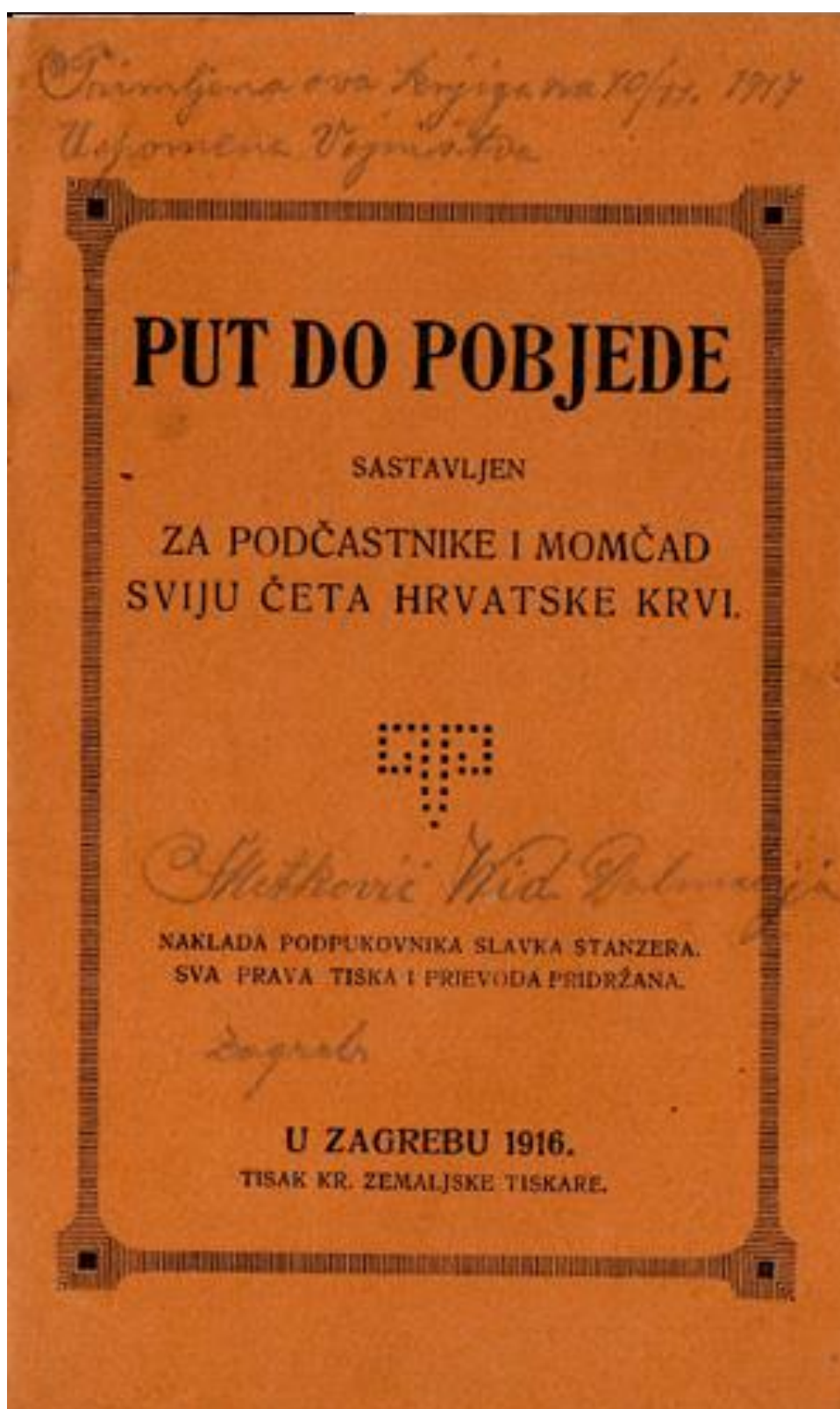
Kazivao Željko Volarević

Slika 51. Oporuka koju je Ante Volarević sastavio prije odlaska na bojište, nastala 1916. godine (vlasništvo obitelji pok. Ante Volarevića).

Slika 52. Aluminijski prsten koji je Ante Volarević dobio od Crnogorca kao znak zahvalnosti jer se brinuo o njegovoj obitelji dok se on sakrivao da ga ne pošalju na bojište, nastao vjerojatno početkom 20. stoljeća (vlasništvo obitelji pok. Ante Volarevića).

Slika 53. Knjižica „Put do pobjede“ koju su vojnici dobivali za podizanje ratnog morala, tiskana u Zagrebu 1916. godine (vlasništvo obitelji pok. Ante Volarevića).

Slika 54. „Mali molitvenik za naše vojnike“, nastao između 1914. i 1918. godine (vlasništvo obitelji pok. Ante Volarevića).

Marko Curić

„Otac mi, Marko Curić rodio se 1886. godine u Dubi Slivanjskoj. Iste godine ostaje bez oca Petra koji je 1883. godine odslužio redovni vojni rok u austrougarskoj mornarici, o čemu svjedoči njegov mornarički baul tj. škrinja sačuvana u obitelji do danas. Kako je Marko bio jedinac o kome se brinula majka i teta, bilo je važno da se nasljednik poštedi od odlaska na bojište i ratnih stradanja. Ipak nekad između 1910. i 1914. godine obavio je vojnu obuku koja se održala u Hutovu u današnjoj Bosni i Hercegovini o čemu svjedoči fotografija njega i ostalih mladića. Tako je on unovačen 1914. godine i poslan na područje Južnog Tirola gdje je bio u sanitetskom odjelu pa samim tim i u nešto lakšim okolnostima, o čemu svjedoči podatak da je imao dopuste tijekom službe i često putovao po Austro-Ugarskom Carstvu.

Zanimljiv je njegov doživljaj Budimpešte. Tamo je uspio nekog dječaka nagovoriti da mu pomogne pribaviti kruh kojeg je na bojištu manjkalo, pa se vratio s punom torbom kruha, a često je prepričavao svoj prvi susret s tramvajem ili kako su je zvali mašinom te je govorio kako te „jedna pusti, a druga te uzme“. Kako je prije rata započeo sa zanatskom obukom za urara u Metkoviću, znanjem se koristio i za vrijeme rata pa su ga oficiri koristili za različite manje popravke, a tome svjedoči i dio urarskog čekića koji se još uvijek čuva u obitelji. Nakon završetka rata još je godinu dana bio zarobljenik talijanske vojske u logoru Monteci, koji nije bio tako strogo uređen pa je često mogao izlaziti vani. Prilikom jednog izlaska u obližnje talijansko mjesto i gostionicu, upoznao je jednog mještanina te u razgovoru s njim saznao da je ovaj radio na gradnji zgrade Vage u Metkoviću. Po povratku s bojišta živio je kao težak, baveći se stočarstvom i vinogradarstvom, a umire 1975. godine.“

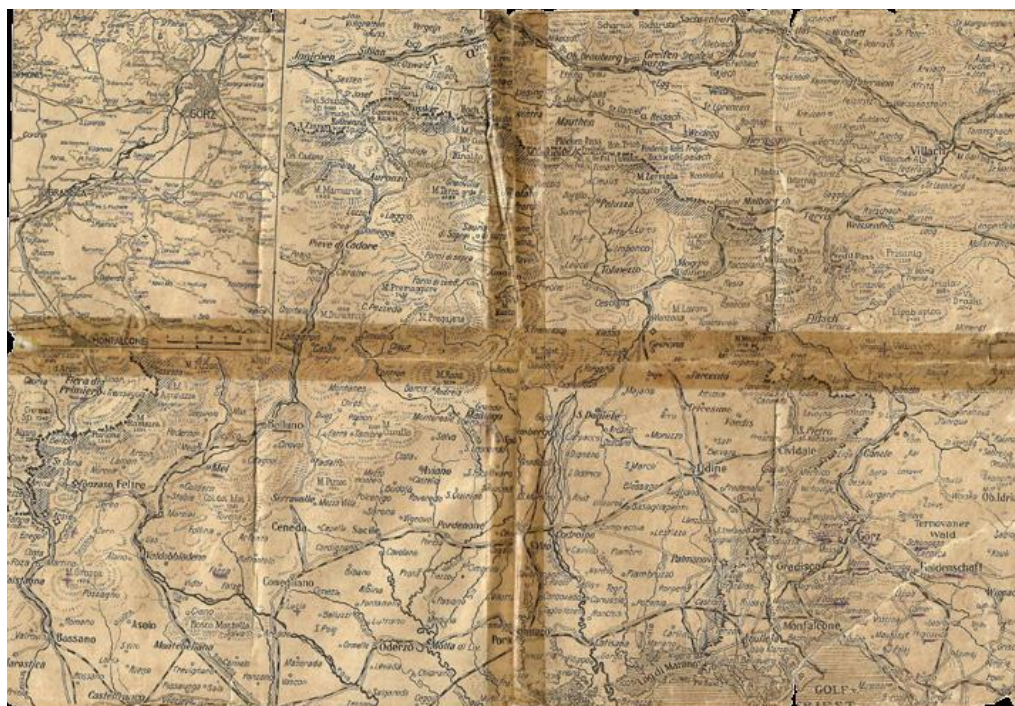
Kazivali Petar i Joško Curić

Slika 55. Dio urarskog čekića kojeg je Marko Curić koristio na bojištu i u zarobljeništvu, nastao vjerojatno prije 1914. godine (vlasništvo Luke i Joška Curića).

Slika 56. Fotografija s obuke u Hutorovu, nastala između 1910. i 1914. godine (vlasništvo Luke i Joška Curića).

Slika 57. Dio vojne karte koju je Marko Curić donio s bojišta, nastala između 1914. i 1918. godine (vlasništvo Luke i Joška Curića).

Jozo, Nikola i Stanko Vekić

„Jozo Vekić (1858. – 1938.) i njegova žena Matija živjeli su u Borovcima i imali jedanaestero djece. Među njima, sinove Nikolu (rođ. 1880.) i Stanka (rođ. 1888.) koji su se borili od 1914. godine u Velikome ratu. Nikola je poginuo 1915., a Stanko godinu kasnije.

Stanko je prilikom kratkoga dopusta 1915. godine boravio u rodnim Borovcima. Njegovo ponašanje bilo je neobično. Imao je potrebu zauvijek se oprostiti sa svakom osobom koju je susreo, čak i s ljudima koje je slabije poznao. Nakon toga vratio se na bojišnicu. Kako je zabilježeno i u jednome od službenih austrijskih popisa vojnih stradalnika, Stankova smrt nastupila je 17. veljače 1916. godine.

Nikolin i Stankov otac Jozo mobiliziran je 1916. godine, kada mu još nije bila poznata Stankova sudbina. Poziv je bio popraćen naredbom da za ratne potrebe sa sobom poveze zaprežna kola i konje. U Stonu je doživio težak emotivni trenutak. Shrvan teškom situacijom i slutnjom da mu se ni drugi sin neće vratiti, prema obiteljskoj predaji Jozo Vekić uz plač se obratio nadređenima: „*Jedan sin mi je poginuo u ovom strašnom ratu, a ni drugi mi se neće vratiti. Evo, uzmite mi sve: i konje i kola, a mene pustite da se vratim kući!*“ Molbi je udovoljeno te se vratio obitelji, Stanko se nije vratio s ratišta, kako je otac i predosjećao“.

Kazivali Jurka Vekić i Branko Jerković

Nikola Glavinić

„Nikola Glavinić pok. Joze, poznat kao Šoš, rođen je 14.11. 1888. godine u Ružnim Njivama, Župa Vidonje. Bio je sudionik Prvog svjetskog rata o čemu svjedoče sablja i čutura za vodu koju je donio kući s bojišta koje su se sačuvali kod njegovih unuka. Umro je godine 1958. u Metkoviću.“

Kazivali Ante Bagur i Miće Glavinić-Šoš

Slika 58. i 59. Sablja i čutura za vodu koju je Nikola Glavnić donio s bojišta, nastale vjerojatno između 1914. i 1918. godine (vlasništvo Ante Bagura i Miće Glavinića-Šoš).

Nikola Gabrić

„Priče dida Nike bile su za nas djecu, njegove unuke, pravi avanturistički dijelovi romana „Did u Austro ugarskoj mornarici“. Koliko god su se ponavljale, uvijek su bile interesantne i uzbudljive nama i odraslima. Kad bi došli gosti reprizirao se dobro poznati serijal.

Ako bi did nešto zaboravio mi bi ga podsjetili, a on bi govorio: “E, godine, godine...Sad oni bolje znaju nego ja gdje sam bio i što sam radio. Što je život. E, gdje sam ono stao? Vidite ovaj veliki križ na lijevoj ruci. To sam tetovirao kad sam bio u vojsci, u mornarici. Stalno mi je pred očima. On sa mnom i ja s njim. Ko što vidite škapulo sam se iz velikih ratnih nevolja i još sam ostao neko vrime posli rata i onda napokon se vratio svojoj kući. U ratu, pogodilo me u nogu. Prebolio sam tetanus, bilo je gadno. Dugo sam ležao. Nisam baš siguran na tu nogu pa se poštavam štapom. Otišao sam 1912. godine u mornaricu u Pulu. Sve puno brodova i to kakvih, najboljih, kuće na moru. Nije bilo lako. Čaća umro, a majka i dvije sestre ostale same. Vojni rok je trajao četiri godine. Dugo. E, vidite ovu sliku. To je Viribus Unitis. Kakav je to brod, ljudi moji! Vozio sam prijestolonasljedika Franju Ferdinanda živog, a i mrtvog kad su ubili njega i njegovu ženu Sofiju u Sarajevu. Viribus Unitis ostao je usidren na ušću Neretve, a brodom Dalmatom došli smo do Metkovića. Franjo Ferdinand volio je Viribus Unitis, a i mornaricu. Volio je brate i nas Hrvate. Ma, bio je dobar čovjek, ali nisu ga svi begenisali, a i njegovu ženu Sofiju. Dobra i lijepa žena, Čehinja, a to im nije odgovaralo. Moš misliti da njihova dica nisu mogla i smila ćaću naslediti, jer im je majka Čehinja. Na Bibliju su se morali zaklet, da će tako biti. Protokol, protokol i hijerarhija, vražja politika. Nego hoće srce da mi pukne. Doć u Metković posli dvije godine, a ne vidit majke Stane i sestara Mare i Anđe. Jadne sirotice teško njima bez mene, a i meni bez njih. Od čega li jadne žive i kako se muče. Kako zemlju rade? Mislim se ja što je pošteno? Što ću sad? Nisam ništa zgrišio za ove dvije godine. Jedna je majka. Pogledam u križ na ruci i kad smo bili su blizu, Bože pomози, skočim u Neretvu i muški kraul zaplivan. Robu sam zamotuljao da se ne skvasi i vezao kaišem za glavu i onda trči u Krnjesavac. Te sreće i radosti kad smo se zagrlili. Niko ne može virovati. Hvala ti Bože na ljubavi. Vidili smo se i brzo nazad. Služba je služba. Od susreta i zagrljaja mogu one i ja živjeti. Bogu hvala, sve je dobro prošlo. Ma, u Sarajevu nije dobro prošlo. Stradali su jedna Sofija i Ferdinand ni krivi ni dužni. Kažu ljudi da su mu pravili atentat druge, šeste, desete i evo ga, četrnaeste su ih uspili smaknut. Ko švera svako četiri

godine. Jadna njihova dica, bez ćaće i majke. Cilo vrime probdjeli smo uz njih jadne mrtve. Tuga i žalost. Oni su ti brate ko oni iz Italije, pomози mi reć, Romeo i Julija. Volili se, u nesritna vremena u zao čas. Zarati se. Ruku o ruku, eto ti svjetskog rata. Cili svit zaratio, ko da su poludili. Nije to bez neke, samo tako, bilo je tu svega. Svašta se priča. Da je bilo samo jedno i ostalo bi jedno, ali apetiti su bili veliki u cilom svitu i na što izađe. Uzavrelo Jadransko more od brodova, topovske paljbe, od podmornica i torpeda. Ne znaš je li ploviš na moru ili po podmornicama. Umjesto riba plivaju mine. Ma koji su to brodovi, samo da rata nije bilo. Helgoland, brza laka krstarica, gledaju u nju, a ne vide je. Ona šmugne, pa napadne s leđa. Nu, ovo vidiš na kojim sam sve bio brodovima S.M.S.“Erzh.Fridrich“, plavi štebilj, a ovaj crveni S.M.S.Schiff „Don Juan d'Austria“. Najviše sam bio na Helgolandu, posli Viribus Unitisa. Ma bilo je lipo kad smo išli s njim na Maltu Englezima prije rata ko onako, prijateljski. Bio je s nama i Tegetthoff. Lipi su to i moćni brodovi bili. Ma, ža mi je Szent Istvana, potopili su ga torpedima, mađarski brod je bio. Nije se znalo ni ko pije ni ko plaća. Uzavre more ko voda u loncu. Nego nisam ti ni spomenia brod Princ Eugen. Dobro posli večere ću. Ima li kruva?“

„Ma, kako dide, brod je brod pa je to i kruh.“

„Jeste li gluvi? Nije brod nego brot, a mađarski je kenyér, talijanski je pane.“

„Nego dide, što je bilo s Viribusom Unitisom?“

„E, dico moja kad je rat završia, taj ti je brod bio naš, ali samo po dana. Na njemu se viorila hrvatska zastava, pivalo se. Došli talijani i na njega prilipili mine, onako ispod mukla, dan pri Svisvete i Svisvete. Javili su oni hrvatskom admiralu Janku Vukoviću što će bit. Nije im on ništa napravio, ali ode Viribus Unitis, ode Janko, mornari. Sve je to posli rata, odma, čitava mornarica došla u naše ruke u novu državu. Eto ti ga vraže, nova država nije s nikim ratovala. Štebilj na štebilj i finito. Ma brzo su nam to spandekali i ostade nešto malo brodova kod nas. Bilo je tu, a šta da vam kažem ... Još sam osto neko vrime i vrati se doma. Ma, bio sam još u Jeruzalemu i Aleksandriji i donio ove svete slike, vidiš kolike su. Nek se zna...“

Koliko su se god priče ponavljale, godinama, nas su djecu ispunjavale ponosom. Did Niko je bio naš junak koji je preživio tako strašan I. svjetski rat. Slušajući dida spoznavali smo što je hrabrost, ponos, opasnost, poslušnost, kako se nositi sa pobjedama i porazima. Did Niko je uvijek molio, ali za sve koji su poginuli i stradali u I. svjetskom ratu.

“Kako to dide za svih moliš?”.

On bi govorio: “Rat nikom nije brat, ni za koga nije dobar“. Služba je služba, a Bog je jedan. On će suditi!”

Kazivala Vanja Gabrić

Slika 60. Fotografija posade ratnog broda Hlegoland na kojem je Nikola Gabrić služio (vlasništvo obitelji Gabrić).

Slika 61. Fotografija Nikole Gabrića u uniformi, nastala vjerojatno između 1914. i 1918. godine (vlasništvo obitelji Gabrić).

Slika 62. Fotografija Nikole Gabrića s bratom Ivanom i Nikom Medakom iz Metkovića u mornaričkim uniformama, nastala vjerojatno između 1914. i 1918. godine (vlasništvo obitelji Gabrić).

Filip Jakov Petrov

Filip Jakov Petrov rođen je 1881. godine u Metkoviću. Kao pripadnik 37. domobranske pukovnije Gruž odlazi početkom rata u Vlasenicu. Tamo u sklopu 4. brdske brigade, 6. armije sudjeluje u borbama na Balkanskom bojištu. Godine 1914. sudjeluje u bitkama kod Cera, na Drini te u Kolubarskoj bitci u kojoj je prvi put lakše ranjen. U proljeće 1915. godine pukovnija odlazi na Talijansko bojište i sudjeluje u borbama na Soči, tzv. gorički mostobran. U kolovozu u borbama koje su se odvijale na potezu Mont Sabotino-Oslavija-Pevma ranjen je i drugi put uslijed neprijateljske topničke vatre te ostaje bez lijeve ruke. Nakon toga je prebačen na oporavak u vojnu bolnicu u Mađarsku. Umire u Banja Luci 1967. godine.“

Kazivali članovi obitelji Petrov

Slika 63. Fotografija iz ostavštine Filipa Jakova Petrova.

Prilozi

Slika 64. Razglednica s pečatom poštanskog ureda u Metkoviću i pečatom cenzure, poslana za vrijeme rata (zbirka Marija Talajića i Zlatka Huzeka).

Slika 65. Razglednica s pečatom poštanskog ureda u Opuzenu, poslana 1917. godine (zbirka Marija Talajića i Zlatka Huzeka).

[illegible]

Slika 68. Razglednica s prikazom ljubavnog para (vlasništvo obitelji pok. Ante Volarevića).

Slika 69. Razglednica „Deset zapovijedi vojnika-mornara“ (vlasništvo obitelji pok. Ante Volarevića).

Zaključak

Rana modernizacija i prva širenja većih naseljenih mjesta u dolini Neretve posljedica su zakašnjeloga početka zainteresiranosti austrijske vlasti za ovaj kraj i to uslijed aktiviranoga političko-imperijalnog interesa prema Bosni i Hercegovini. No bez sumnje, čitavim nizom opsežnih projekata, mjesta poput Opuzena i Metkovića od sredine 19. stoljeća postupno su stekla temelj današnjeg izgleda. Istovremeno, prometna povezanost s okolnim i udaljenijim mjestima značajno je unaprijeđena te je doprinijela razvoju trgovine i porastu životnoga standarda, a na izmaku 19. stoljeća i počecima turizma. Iako se značajan dio stanovništva, posebno u ruralnim mjestima na uzvisinama, i dalje bori s glađu i, primjerice, težom dostupnošću liječničke usluge, uključenost Neretvana u Veliki rat svakako je najtragičnija posljedica razdoblja austrijske vlasti. Stotinu godina poslije u dolini Neretve ne postoji spomen-obilježje stradalima. Dugi niz godina ono nije podizano iz različitih političkih razloga i „nepoćudnosti“. Danas prvenstveno možemo govoriti o nedostatku svijesti o važnosti poznavanja lokalne povijesti, a uobičajena posljedica toga njeno je prepuštanje zaboravu.

Prošlogodišnjom izložbom i ovom monografijom, koja većinom sadrži usmenu predaju potomaka, želimo pridonijeti ispravljanju ove nepravde. Neka nam svima bude na umu da nikad nije kasno za bilježenje usmene povijesti. Danas je dovoljno uključiti snimanje zvuka na mobilnom telefonu i pustiti "dida i babu" da pričaju priče iz svoje mladosti, koje bi već za nekoliko godina mogle biti izvor za proučavanje povijesti "odozdo", odnosno iz perspektive „malog čovjeka“. Kada govorimo o poginulim Neretvanima u Prvom svjetskom ratu uvijek mislimo na vojnike, a zaboravljamo da su to bili su nečiji sinovi, braća, zaručnici, prijatelji i iza svakog od njih prije sto godina ostala je praznina. Gibonni u jednoj pjesmi o usnulim mornarima na dnu mora kaže: *To su samo dica daleko od kuće*. I ovoj dici, koja spavaju ispod zemlje na dalekim bojištima, treba odati počast i ne dopustiti da padnu u zaborav.

Izvori i literatura

- 300-ta obljetnica Župe svetoga Stjepana Prvomučenika, (ur. Zdravko Kapović), Župa svetog Stjepana Prvomučenika Opuzen, Opuzen 2016.
- Blažina, Boris-Hemeršak, Filip, Hrvatskim tragovima po Sočanskom bojištu, Prilog otkrivanju memorijalne baštine u Prvom svjetskom ratu, *Hrvatska revija* 1, 2016., Zagreb 2016.
- Bodart, Gaston, Erforschung der Menschenverluste Österreich-Ungarns im Weltkriege 1914–1918, Austrian State Archive, War Archive Vienna, Manuscripts, History of the First World War, in general, A 91 encyclopedia.1914-1918-online.net
- Jurić, Ivan, *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković 1850.-1918.*, Matica hrvatska Ogranak Ploče, Ploče 2000.
- Mišur, Ivo, Poginuli Neretvani u Prvom svjetskom ratu, *Hrvatski neretvanski zbornik* 9/2017, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb 2017.
- Majcen, Vjekoslav, Kinematografija u Dalmaciji 1912. godine, *Filmska kultura*, br. 178, Zagreb 1989.
- prvisvjetskirat.arhiv.hr
- Smoljan, Ivo, *Neretva*, Galerije Stećak, Klek 1988.
- Vekić, Ivan-Volarević, Ivan, Materijalna svjedočanstva o zaraznim bolestima i epidemijama u dolini Neretve, *Zbornik radova znanstvenog skupa Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, (ur. M. Tomasović), Gradski muzej Makarska, Makarska 2017.
- Vidović, Mile, *Povijest župa doline Neretve*, Ogranak Matice hrvatske Metković, Metković 2011.
- Volarević, Ivan-Vekić, Ivan-Kuran, Martina, *Arhitektura područja grada Metkovića od prapovijesti do suvremenog doba*, katalog izložbe, Ustanova za kulturu i sport Metković, Metković 2016.

- Volarević, Ivan-Mišur, Ivo, *Neretvani u Velikom ratu – Sto godina od završetka Prvog svjetskog rata i kraja austrijske vlasti u dolini Neretve*, katalog izložbe, Ustanova za kulturu i sport Metković, Metković 2018.

